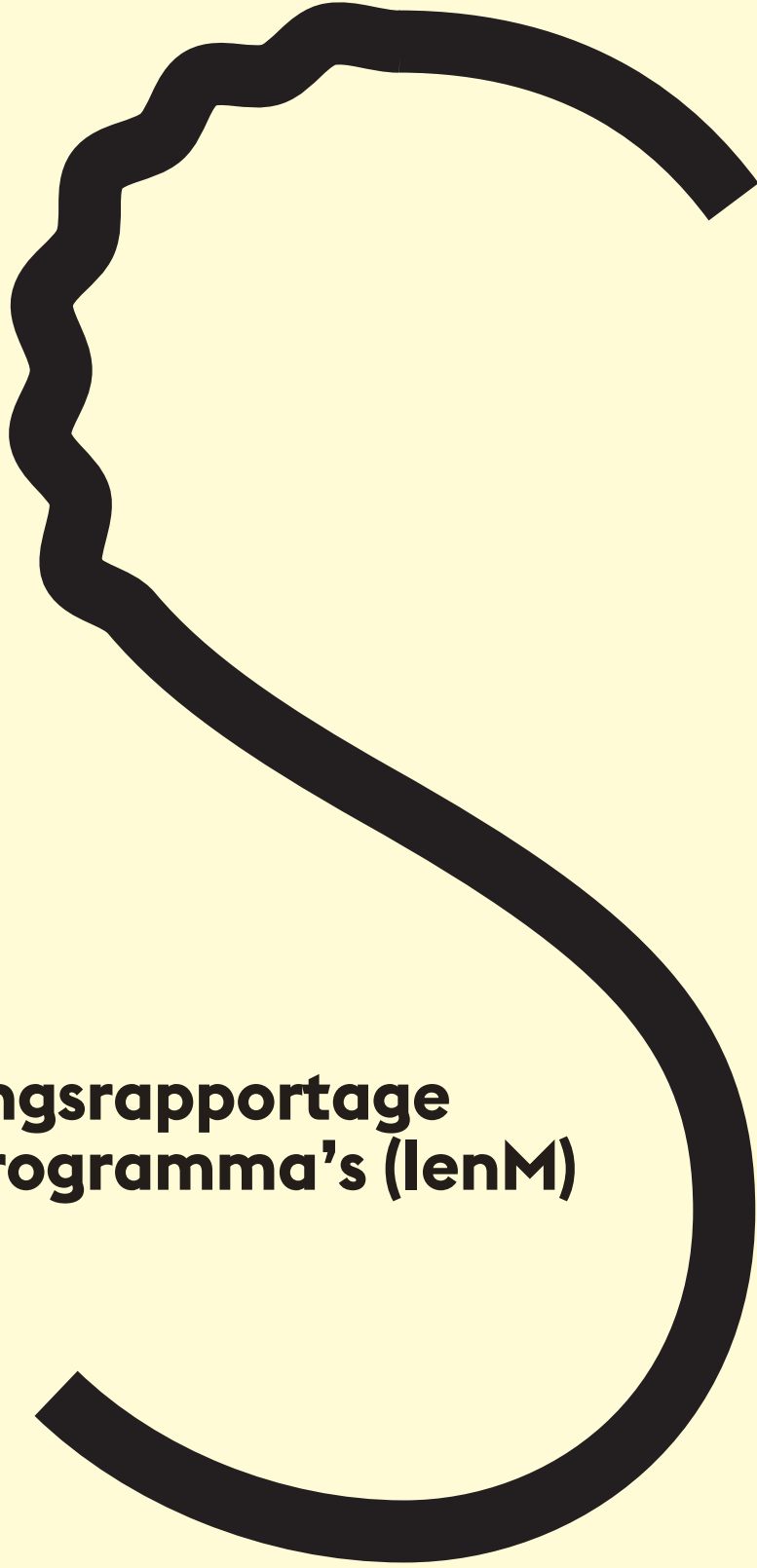

**Voortgangsrapportage
AARO-programma's (IenM)**

inhoud

7	voorwoord	
8	Werkwijze en voortgang AARO programma's	
9	1 - AARO Programma Stad en Regio	
9	1.1 Open Oproep 2013: De Attractieve Regio (4 projecten in uitvoering)	
11	1.2 Open Oproep 2014: Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad (5 projecten in uitvoering)	
12	1.3 Open Oproep 2015: Ontwerpen aan Voedselregio's (5 van 6 projecten in uitvoering)	
14	2 - AARO Programma Stedelijke Transformaties	
14	2.1 Open Oproep 2013: Stedenbouw zonder Grondopbrengsten (4 projecten in uitvoering)	
16	2.2 Open Oproep 2014: Ontwerpen aan de Smart City (4 van 5 projecten in uitvoering)	
18	2.3 Open Oproep 2015: Slimme Mobiliteit en de Stad (5 projecten in uitvoering)	
21	3 - AARO Programma Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap	
21	3.1 Open Oproep 2013: Zelforganisatie in de Zorg (4 van 5 projecten in uitvoering)	
22	3.2 Open Oproep 2014: Experimenteren met Stadslabs (17 stadslabs ondersteund)	
23	3.3 Open Oproep 2015: Stadslabs - anders werken aan urgente opgaven (15 stadslabs ondersteund, waarvan 10 nieuw)	
29	4 - AARO Activiteitenprogramma	
30	Overzicht financiën	
30	AARO begroting 2013-2016	
30	Realisatie tot voortgangsrapportage 2016 Stad en Regio	
31	Stedelijke Transformaties	
31	Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap	

voorwoord

De Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp 2013-2016 is een interdepartementaal werkprogramma, waarbij de ministeries van OCW, I&M, BZK, EL&I, Defensie en Buitenlandse Zaken betrokken zijn. De Actieagenda bestaat uit acht resultaatgerichte werkprogramma's. Doel is een aantoonbare verbetering van de lokale, regionale en nationale architectuurpraktijk. Hierbij staat het versterken van de maatschappelijke positie van het ontwerp centraal. In de werkprogramma's die het Stimuleringsfonds uitvoert ligt de nadruk op het ontwikkelen van nieuwe ruimtelijke typologieën voor urgente maatschappelijke opgaven en het bevorderen van goed opdrachtgeverschap.

Het Stimuleringsfonds is verantwoordelijk voor de uitvoering van vijf programma's en rapporteert over de voortgang aan de ministeries. Deze rapportage is gericht op de programma's die het Stimuleringsfonds uitvoert in opdracht van het ministerie van IenM. Het gaat om de programma's 'Stad en Regio', 'Stedelijke Transformaties' en 'Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap'. Het laatste is een gezamenlijk programma van de ministeries van IenM en OCW.

Sinds 2013 heeft het Stimuleringsfonds binnen elk van deze drie programma's jaarlijks een Open Oproep over een urgente ruimtelijk-economische of sociaalmaatschappelijke opgave uitgeschreven. De opgaves worden in overleg met IenM vastgesteld en via het netwerk van het Stimuleringsfonds uitgezet. Via deze Open Oproepen zijn inmiddels 34 onderzoeksprojecten en 32 stadslabs in verschillende fasen van uitvoering ondersteund.

De inhoudsopgave op de volgende pagina geeft een globaal overzicht van de geagendeerde opgaves en het aantal ondersteunde projecten per programma. In 2016 zullen opnieuw Open Oproepen worden uitgeschreven. De teams achter de ondersteunde onderzoeksprojecten en stadslabs worden door het fonds op verschillende momenten samengebracht. Ze worden zo gestimuleerd om onderling kennis en ervaring uit te wisselen en samen met hun projectpartners tot kennis-communities rondom de geagendeerde opgaven uit te groeien.

Dit jaar worden veel projectresultaten verwacht, het fonds ondersteunt de geselecteerde teams via haar website en flankerende activiteiten bij het uitdragen van de ontwikkelde kennis. De verwachte resultaten zijn opgenomen in de inhoudelijke projectbeschrijvingen die onderdeel zijn van deze rapportage.

Werkwijze en voortgang AARO programma's

De drie AARO programma's die het Stimuleringsfonds in opdracht van het Ministerie van IenM uitvoert zijn volgens eenzelfde structuur opgebouwd. Ze bestaan voor het grootste deel uit subsidies, die via Open Oproepen aan (onderzoeks-) projecten worden toegekend, en uit een flankerend budget, bedoeld voor het organiseren van ondersteunende activiteiten.

Het 'Open Oproep' instrument wordt al sinds 2003 door het Stimuleringsfonds ingezet om actuele ruimtelijk-economische en sociaalmaatschappelijke opgaven te agenderen en het ontwerpersveld te mobiliseren daar relevante oplossingen voor aan te dragen. Op het moment dat de Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp (2013-2016) van start gingen beschikte het fonds dus al over ruime ervaring met dit instrument.

Per Open Oproep wordt een aantal inzenders geselecteerd die een startsubsidie ontvangen om hun voorstel in een halfjaar tijd uit te werken tot een gedegen projectplan, waarmee zij een vervolgsubsidie kunnen aanvragen voor de uitvoeringsfase van het project. In dit halfjaar worden de teams via individuele gesprekken en gezamenlijke bijeenkomsten door het fonds gecoacht en begeleid. Ook tijdens de uitvoeringsfase en bij het delen van de (voorlopige) resultaten vervult het fonds een ondersteunende rol. Zo is in het afgelopen jaar aan meerdere projecten reeds het podium geboden bij presentatiebijeenkomsten en evaluatietrajecten die het Stimuleringsfonds vanuit de flankerende programma budgetten heeft georganiseerd.

Op deze manier heeft het Stimuleringsfonds sinds 2013 binnen de IenM AARO programma's in totaal 9 Open Oproepen uitgeschreven; drie per programma. De resultaten worden hier per programma kort toegelicht.

Binnen het programma Stad en Regio zijn de volgende drie Open Oproepen uitgeschreven: De Attractieve Regio (2013), Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad (2014) en Ontwerpen aan Voedselregio's (2015). Opgaven die het fonds binnen dit programma agendeert hebben betrekking op regionale planningsvraagstukken en zijn vooral ruimtelijk-economisch van aard. Van de 15 geselecteerde Open Oproep voorstellen zijn er 14 als project in uitvoering gegaan. De eersten zijn inmiddels afgerond.

In het programma Stedelijke Transformaties zijn eveneens drie Open Oproepen uitgeschreven: Stedenbouw zonder Grondopbrengst (2013), Ontwerpen aan de Smart City (2014) en Slimme Mobiliteit en de Stad (2015). Binnen dit programma agendeert het fonds actuele ruimtelijke en sociaalmaatschappelijke transitie opgaven, waarvoor steeds meer gemeenten zich gesteld zien. Aanvankelijk in het licht van de economische crisis, later meer met het oog op technologische ontwikkelingen en hun ruimtelijke implicaties. Van de 14 geselecteerde projecten gingen er 13 definitief in uitvoering. Ook hier zijn de eerste projecten reeds afgerond. Het programma Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap is gericht op veranderende rollen en posities in de ruimtelijke ordening door de opkomst van nieuwe opdrachtgevende partijen. Binnen dit programma zijn ook drie Open Oproepen uitgeschreven, maar

daarvan voldeed alleen de eerste: Zelforganisatie in de Zorg (2013) aan de gebruikelijke Open Oproep structuur met een gefaseerde projectondersteuning. Vier van de vijf geselecteerde voorstellen gingen uiteindelijk in uitvoering. De twee daaropvolgende oproepen binnen dit programma waren gericht op de ondersteuning van Stadslabs. Bij deze Open Oproepen: Experimenteren met Stadslabs (2014) en Stadslabs - Anders werken aan urgente opgaven (2015) zijn in totaal 32 projectsubsidies verstrekt om 27 stadslabs in verschillende ontwikkelstadia te ondersteunen. De labs komen eind maart samen.

Tot slot heeft het fonds in het afgelopen jaar een reeks Next Level bijeenkomsten georganiseerd, waarin presentaties werden gegeven en ervaringen uitgewisseld, met als doel het kennisniveau van ontwerpers op specifieke thema's naar een hoger plan te tillen. Hierin zijn relaties gelegd tussen projecten uit de AARO programma's en projecten uit andere subsidieregelingen van het fonds. Deze reeks werd zeer goed ontvangen en zal in 2016 worden gecontinueerd. De verslagen van 2015 zijn online terug te lezen. Verder zal de voortgang van een groot deel van de AARO projecten vanaf eind februari op een bijzondere manier via de website van het Stimuleringsfonds inzichtelijk worden gemaakt. Naast projectresultaten zal ook het proces worden ontsloten.

In de hiernavolgende paragrafen worden de programma's, Open Oproepen en ondersteunde projecten meer in detail behandeld.

I AARO Programma Stad en Regio

Binnen dit programma heeft het Stimuleringsfonds drie Open Oproepen uitgeschreven:

- **De Attractieve Regio (2013)**
- **Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad (2014)**
- **Ontwerpen aan Voedselregio's (2015)**

1.1 Open Oproep 2013: De Attractieve Regio

Op dit moment ontbreekt het in meerdere regio's aan overtuigende, richtinggevende ruimtelijke concepten voor het versterken van de eigen attractiviteit. Het was de verwachting dat met de decentralisatie van de ruimtelijke ordening het denken over onderlinge samenhang en ruimtelijke verscheidenheid tussen regio's sterk gestimuleerd zou worden. Maar in werkelijkheid staat de ruimtelijke ordening op regionale schaal bij lokale overheden laag op de politieke agenda.

Dit kan een gevolg zijn van de stagnatie in de bouw en de bezuinigingen die de overheden momenteel moeten doorvoeren in maatschappelijke sectoren. Maar het risico bestaat dat kansen om de sociaaleconomische kracht van de eigen regio te versterken worden gemist. Er vinden immers wel degelijk continu ongeplande en onbedoelde veranderingen plaats. Deze hangen bijvoorbeeld samen met concentratie van de economische activiteit in enkele regio's; krimp versus groei van de bevolking; opschaling in de publieke voorzieningen, zoals ziekenhuizen en universiteiten; de trek van gezinnen naar de stad etc.

De vraag is in hoeverre specifieke ruimtelijke en programmatische strategieën ingezet kunnen worden om deze veranderingen positief te beïnvloeden. Daarbij gaat het om maatwerk, om analyses en om voorstellen voor specifieke regio's. Inzichten die voortkomen uit generieke concepten, zoals de creatieve economie, de nieuwe maakindustrie, productiemilieus, de circulaire economie, interactiemilieus, smart cities, etc., kunnen worden benut, maar verdienen wel uitwerking in een ruimtelijke typologie per regio. Samenwerking tussen ontwerpers en overheden, bedrijfsleven, kennisinstellingen of maatschappelijke organisaties verdient aanbeveling. Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers op om integrale visies te ontwikkelen voor het verbeteren van de regionale samenhang tussen economie en ruimte. De keuze voor het schaalniveau is vrij, maar de samenhang tussen verschillende schaalniveaus is een belangrijk thema. Bij het ontwikkelen van ruimtelijke typologieën ter versterking van de regionale attractiviteit is een interdisciplinaire samenwerking een voorwaarde. Een goed gemotiveerde keuze voor internationale kennisontwikkeling kan deel uitmaken van het project.

1.1.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep 'De Attractieve Regio' werden 26 projectvoorstellen ingediend. Bij de beoordeling en selectie van de voorstellen werd Paul Gerretsen, Agent Vereniging Deltametropool, als externe deskundige betrokken. De volgende 4 voorstellen werden geselecteerd voor verdere uitwerking.

- Wall Research: Defining Design Indicators for Economic Development
- Studio Marco Vermeulen: Ontwerpend onderzoek Biobased Delta
- De Stad bv: The Global Metropolitan Region Amsterdam-Eindhoven
- Bureau Nieuwe Gracht: Micro, een bottom-up verkenning van regionale dynamiek

Aan ieder voorstel is een bedrag van €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee in een later stadium opnieuw subsidie kon worden aangevraagd voor de uitvoering van het project.

1.1.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase op 1 mei 2014 een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden beoordeeld door een adviescommissie bestaande uit: Erik Pasveer, Paul Gerretsen, Hans Thoolen en Edwin Oostmeijer. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind mei plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag op 1 juli 2014 volgde en de projecten definitief van start konden gaan.

Binnen het Open Oproep thema 'De Attractieve Regio' werden 4 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €181.960,- aangevraagd. Alle vervolgaanvragen kregen een positief advies, waarvan 1 met aanbevelingen, 2 onder voorwaarden en 1 onder voorwaarden voor een lager bedrag. Dit resulteerde in een totaal toegekend bedrag van €159.960,-. **tabel 1 op blz 14** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
bureau Nieuwe Gracht	micRO	€ 10.000	€ 138.960	€ 83.960	€ 55.000	€ 33.000
Wall Research	Defining Design Indicators for Economic Development	€ 10.000	€ 66.150	€ 29.500	€ 36.650	€ 36.650
De Stad b.v.	Het Zuidelijk Perspectief	€ 10.000	€ 78.000	€ 38.000	€ 40.000	€ 40.000
Studio Marco Vermeulen	Biobased Delta	€ 10.000	€ 71.890	€ 21.580	€ 50.310	€ 50.310
	Totaal	€ 40.000	€ 216.040	€ 173.925	€ 181.960	€ 159.960

1.1.3 Actualisatie projectbeschrijvingen gehonoreerde projecten

De startfase van de geselecteerde voorstellen was erop gericht de onderzoeken verder aan te scherpen, onderzoeksvragen uit te werken, relevante partners te betrekken en inhoudelijk en financieel draagvlak voor het project te creëren. De projectbeschrijvingen uit de eerdere rapportage zijn daarom niet meer helemaal up-to-date. Op de volgende pagina's volgt een overzicht met geactualiseerde projectbeschrijvingen.

bureau Nieuwe Gracht: micRO

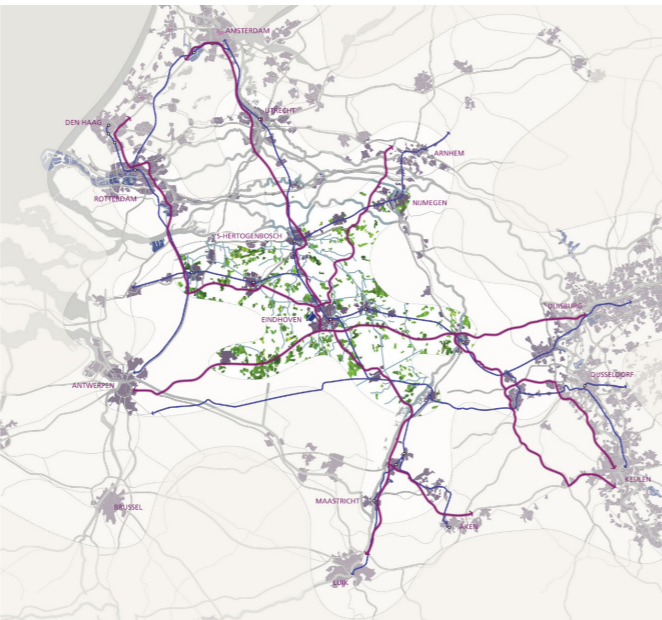
Een team van regionaal planoloog Jan Hein Boersma, socioloog Vera Cerutti en stedenbouwkundige Jan Willem Tap stellen een bottom-up verkenning van regionale dynamiek voor. Zij stellen dat de banken- en schuldencrisis tot een schaalverkleining van de economische productie hebben geleid, die met name in de steden tot uitdrukking komt. Het nog altijd groeiende aantal faillissementen wordt ruimschoots overtroffen door het aantal startende ondernemingen, dat voor 70% uit eenmanszaken bestaat. Het gaat daarbij hoofdzakelijk om sectoren die tot de ‘creative class’ gerekend kunnen worden en die zich gemakkelijk met andere functies laten mengen. Dit biedt kansen voor de regeneratie van steden en een innovatie van stedelijke economieën. Het team wil bestaande economische netwerken ruimtelijk in beeld brengen, om te zien waar de nieuwe economie is gevestigd en hoe de netwerken zich manifesteren. Door dit bottom-up op het niveau van de stad over meerdere schalen te onderzoeken wil men indicaties generen voor de ruimtelijke condities van deze economische schaalverkleining en de bijbehorende processen. Door ontwerpend onderzoek en beleidsmatige verkenningen willen de aanvragers komen tot strategieën voor stad en regio die kleinschalige economische dynamiek kunnen faciliteren, ondersteunen en/of stimuleren. Om zowel tot generieke als specifieke ideeën te komen worden de steden Utrecht, Tilburg en Maastricht en de omringende regio's onderzocht. Ze worden op structuurniveau (werkmilieus en netwerken) en hun potenties (verbeelding en opschaling) geanalyseerd en met elkaar vergeleken. Vervolgens ontwikkelt men nieuwe ruimtelijke concepten en stedelijke en regionale strategieën. De regio's zijn zowel inhoudelijk als financieel bij het project betrokken.

Wall Research: Defining Design Indicators for Economic Development

Het onderzoeksvoorstel richt zich op de vraag welke ontwerpindicatoren van invloed zijn op de economische ontwikkeling van een regio en tot welke nieuwe ruimtelijke typologieën dit kan leiden. In het voorstel wordt onderzocht hoe de concurrentiepositie van economische clusters in de Metropoolregio Rotterdam – Den Haag met ruimtelijke maatregelen kunnen worden versterkt. Het onderzoek richt zich op drie schaalniveaus van het ruimtelijke systeem: regionale structuur en samenhang; stedelijke structuur en kwaliteit; en lokale kwaliteit van districten als interactiemilieu. Via een inventarisatie van mogelijke ruimtelijke indicatoren voor economische ontwikkeling, een internationaal benchmarkonderzoek met acht Europese stedenparen, een aantal expertmeetings en een statistisch onderzoek wordt voor elk van de schaalniveaus een set meetbare ontwerpindicatoren opgesteld. De ontwerpindicatoren en de daaruit volgende nieuwe ruimtelijke typologieën worden met voorbeelduitwerkingen en treffende casuïstiek geïllustreerd. Deze kunnen ook in andere regio's worden toegepast en bieden voor ontwerpers en beleidsmakers aanknopingspunten voor toekomstige structuurvisies en investeringsbeslissingen. In het onderzoek werkt Wall Research samen met MvtHoff ontwerp en onderzoek en De Zwarte Hond. Daarnaast worden diverse kennisinstellingen en lokale organisaties betrokken die zich met de ruimtelijke en economische ontwikkeling van de metropoolregio bezighouden.

De Stad bv: Het Zuidelijk Perspectief

De Stad bv richt zich in dit voorstel op de potentie en het effect van de opkomst van Brainport Eindhoven voor de toekomstige ontwikkeling van de Deltametropool. Door de concentratie van de technologische kenniseconomie en de hightech maakindustrie in en rondom Eindhoven verschuift het ruimtelijke en economische krachtenveld dat zich voorheen vooral in de Randstad ontwikkelde rondom de Rotterdamse havens en luchthaven Schiphol. In een ontwerpend onderzoek wordt onderzocht welke nieuwe kansen het zuidelijke perspectief biedt voor het denken over en het ontwerpen aan een ruimtelijke en economische structuur, waarmee de Deltametropool zich tot een internationaal concurrerende polycentrische metropool kan ontwikkelen. Daarbij wordt uiteraard niet alleen naar de kansen en effecten van zuidelijke uitbreiding gekeken, de noodzaak ervan zal in de verdere uitwerking van het onderzoek steeds kritisch tegen het licht worden gehouden. Het voorstel is een uitwerking van het Open Oproep voorstel ‘The Global Metropolitan Region Amsterdam-Eindhoven’.

Afbeelding ‘De Deltametropool vanuit zuidelijk perspectief’ uit het voorstel ‘Het Zuidelijk Perspectief’ van De Stad b.v.

Studio Marco Vermeulen: Biobased Delta

Dit onderzoek richt zich op de Zuidwestelijke Delta, het grootste deltagebied van Europa met daarin Zeeland, het zuidelijke deel van Zuid-Holland en het westelijke deel van Noord-Brabant. Deze regio heeft te maken met een teruglopende economie, omdat de traditionele landbouw het moeilijk heeft op de mondiale markt. De regio heeft een sterke stimulans nodig en de opkomende ‘biobased economy’ kan de regio mogelijk weer een internationale concurrentiepositie bezorgen. Door de aanwezigheid van zowel biologische grondstoffen (land- en tuinbouwsector) als een verwerkende (chemische) industrie en een goede samenwerking tussen beide sectoren vervult de regio op dit gebied momenteel een voortrekkersrol op Europees schaalniveau. Door deze positie verder uit te bouwen worden nieuwe ontwikkelkansen en investeringsmogelijkheden gecreëerd. In dit onderzoek worden de randvoorwaarden voor deze nieuwe economische ontwikkeling en de daaruit volgende ruimtelijke consequenties inzichtelijk gemaakt. Drie uitgewerkte sleutelprojecten vormen de basis voor het onderzoek. Daarnaast verkent men de kansen voor een circulaire economie, waarbij de reeds aanwezige productieclusters meer gaan samenwerken. Door stakeholders een grotere rol te geven in de planvorming kunnen ze bijdragen aan een integrale ontwikkelvisie voor de regio. Studio Marco Vermeulen werkt samen met een team van betrokken partners en deskundigen vanuit het bedrijfsleven, lokale overheden, Agentschap NL en diverse kennisinstellingen.

1.2 Open Oproep 2014: Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad

Het ontwikkelen van modellen voor een circulaire economie heeft een hoge urgentie. Basale grondstoffen zoals water, energie, voedingsmiddelen en schone lucht, die onmisbaar zijn voor het functioneren van stedelijke regio’s, worden in hoog tempo schaarser. Tegelijkertijd schrijdt de verstedelijking wereldwijd voort. Daarom is de omschakeling van een lineaire naar een circulaire economie overal noodzakelijk. Tegelijkertijd vraagt de wijze waarop de omschakeling plaatsvindt om maatwerk. De vraag is in hoeverre het ruimtelijk ontwerp kan bijdragen aan het versterken van een circulaire economie en op welke schaal specifieke oplossingen het meest effectief zijn.

Eigenlijk staan het verbeteren van het milieu en het verminderen van de klimaatbelasting al een halve eeuw op de politieke en maatschappelijke agenda. Maar het is zeer de vraag of we de mogelijkheden die we hebben om schaarste van essentiële grondstoffen te voorkomen wel voldoende benutten. In de Nederlandse situatie zullen de oplossingen moeten worden gevonden in grotendeels dicht bewoonde en intensief gebruikte verstedelijkte gebieden. De oplossingen zullen per regio verschillend zijn en worden bijvoorbeeld mede bepaald door de ligging, de sociaaleconomische systemen en de positie in globale netwerken. Het besef groeit dat uitstel onverantwoord is. Schaarste aan grondstoffen en energie is immers een belangrijke factor geworden in de wereldwijde machtspolitiek en een toenemende bron van conflicten. Schaarste beperkt de politieke autonomie van regio’s en staten.

Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers en opdrachtgevers op om te onderzoeken op welke wijze in specifieke stedelijke gebieden of regio’s de circulaire economie kan worden bevorderd. In hoeverre is de groeiende maatschappelijke interesse voor het ontwikkelen van een meer autonome regionale of lokale economie realistisch? Wat zijn de beoogde doelstellingen? Aan welke voorwaarden moet een dergelijk ruimtelijk economisch systeem voldoen? Wie zijn de stakeholders? Hoe kunnen publieke en private opdrachtgevende partijen hierbij een rol spelen? In hoeverre vraagt het ontwerpen aan een circulaire economie om nieuwe competenties en kennis bij ontwerpers? En met welke disciplines, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties is samenwerking een noodzakelijke voorwaarde?

1.2.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep ‘Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad’ werden 38 voorstellen ingediend. Bij de beoordeling en selectie van de projectvoorstellen werden twee externe adviseurs betrokken: Derk Loorbach - directeur DRIFT en bijzonder hoogleraar Socio-economische Transities Erasmus Universiteit Rotterdam - en Chris van der Zwet - winnaar ‘Best Young Scientist Paper’ (IWW), prijswinnaar ‘Energetic City 2050’ en EMVI redacteur VolkerInfra (VolkerWessels). Uit alle inzendingen werden de volgende 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking.

- Vista landschapsarchitectuur en stedenbouw: Feeding the City
- David Dooghe i.s.m. Buro Boris: Van consumptiemaatschappij naar gebruikersmaatschappij
- M3H architecten: Een netwerk van circulaire monumenten
- Delva

Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Delva Landscape Architects	Circulair Buiksloterham	€ 10.000	€ 75.270	€ 39.100	€ 36.170	€ 36.170
Vista / Circular Landscapes	Feeding the City	€ 10.000	€ 144.640	€ 108.340	€ 36.300	€ 36.300
M3H architecten	Naar een netwerk van circulair Erfgoed	€ 10.000	€ 78.080	€ 41.780	€ 36.300	€ 36.300
The Beach	Wijkecologie Wildeman	€ 10.000	€ 187.480	€ 151.180	€ 36.300	€ 36.300
David Dooghe / Buro Boris	Van Consumentenmaatschappij naar Gebruikersmaatschappij	€ 10.000	€ 68.715	€ 32.418	€ 36.297	€ 36.297
	Totaal	€ 50.000	€ 554.185	€ 372.818	€ 181.367	€ 181.367

- Landscape Architects: Circulair Buiksloterham
- The Beach: Wijkecologie Wildeman - ontwerpen voor delen als sleutel tot de circulaire stad

Aan ieder geselecteerd voorstel is een bedrag van €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee op 1 november 2014 een projectsubsidie is aangevraagd voor de uitvoering van het onderzoek. Tussentijds is op 3 oktober 2014 vanuit het flankerend beleid een gezamenlijke bijeenkomst voor de geselecteerde teams georganiseerd, waarin kennis met elkaar is uitgewisseld.

1.2.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden beoordeeld door een adviescommissie bestaande uit: Derk Loorbach, Chris van der Zwet, Oswald Devisch en Frank Alsema. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind november plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag op 11 december 2014 volgde en de projecten definitief van start konden gaan.

Binnen het Open Oproep thema ‘Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad’ werden 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €181.367,- aangevraagd. Alle vervolgaanvragen kregen een positief advies, waarvan 1 onder voorwaarden. Dit resulteerde in een totaal toegekend bedrag van €181.367,- **tabel 2** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

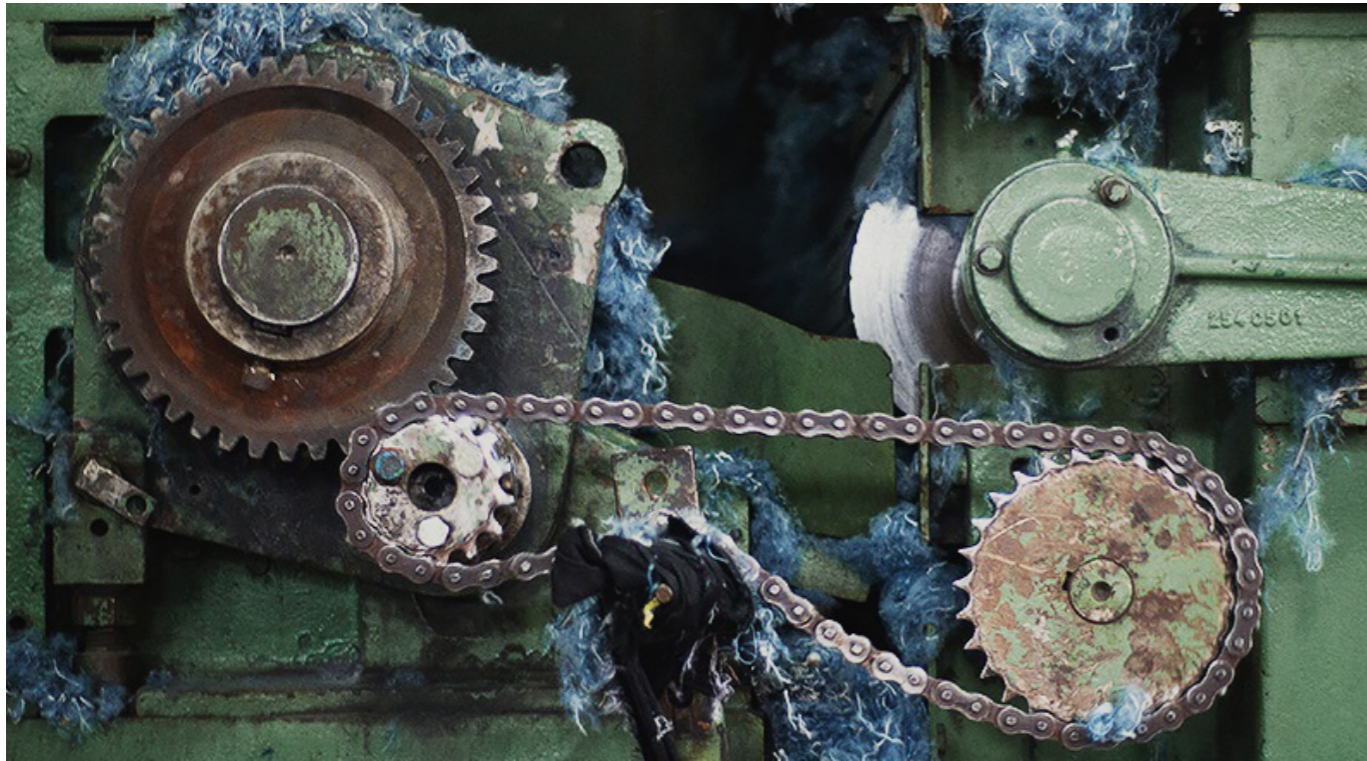
1.2.3 Korte projectbeschrijvingen geselecteerde voorstellen

Vista landschapsarchitectuur en stedenbouw: Feeding the City

Samen met Trends & Concepts vraagt Vista landschapsarchitectuur en stedenbouw een startsubsidie aan om een ontwerpend onderzoek uit te voeren dat zich richt op nieuwe analysemethoden, ruimtelijke concepten en ontwerpinstrumenten voor de organisatie van de voedselketen op regionale schaal. Het onderzoek betreft de voedselkringloop in al zijn facetten, van primaire productie tot afvalverwerking en van stadslandbouw tot mondiale ketens en richt zich niet alleen het organiseren van meer gesloten kringlopen, maar nadrukkelijk ook op het versterken van lokale en regionale bedrijvigheid. Het onderzoek wordt uitgevoerd in de volgende twee regio’s: Netwerkstad Zwolle-Kampen en Netwerkstad Twente. De aanvragers werken in dit project samen met o.a. Provincie Overijssel, WUR Livestock Research en CSTM Universiteit Twente.

David Dooghe i.s.m. Buro Boris: Van consumptiemaatschappij naar gebruikersmaatschappij
In de vele onderzoeken over de toepassing van een circulaire economie in stedelijke context wordt veel aandacht besteed aan het sluiten van de kringloop van goederen. David Dooghe en Buro Boris signaleren dat er in mindere mate wordt nagegaan hoe deze circulair geproduceerde goederen vervolgens aansluiten bij de behoeftes van mensen, terwijl de gebruiker een belangrijke schakel vormt binnen de circulaire economie. De aanvragers doen een voorstel voor een onderzoek dat uitgaat van de transformatie van een consumptie- naar een gebruikersmaatschappij. Het onderzoek valt uiteen in drie delen. In de eerste verkennende fase wordt vanuit drie algemene consumentenbehoeftes (voeding, kleding en

Afbeelding 'Denim Recycle by Nudie Jeans' uit het voorstel 'Van consumptie maatschappij naar gebruikersmaatschappij' van David Dooghe i.s.m. Buro Boris

producten) onderzoek gedaan naar de nieuwe rol van de gebruiker, de economische ketens van goederen en diensten en de ruimtelijke implicaties van deze ketens voor nu en in de toekomst. In deze eerste fase worden de aanvragers inhoudelijk bijgestaan door een interdisciplinair expertteam. De tweede en derde fase maken deel uit van vervolgonderzoek. De tweede fase betreft een ontwerpfase met Rotterdam en Antwerpen als casestudiegebieden, waarin wordt onderzocht hoe het circulaire proces rondom de drie behoeftes ruimtelijk geoptimaliseerd kan worden. In de derde fase worden onderzoeksresultaten gedeeld en aangewend om het algemene debat rond de circulaire economie te voeden.

M3H architecten: Een netwerk van circulaire monumenten

In dit project bundelen de ontwerpers en onderzoekers van M3H architecten, HOSPER, Remco Rolvink en GIDZ hun krachten om te onderzoeken hoe kloosters, kastelen en hoeven in de steden Brunssum, Heerlen en Kerkrade als katalysator kunnen dienen voor een duurzaam metabolisme in Parkstad Limburg. De ambitie voor Parkstad is dat de regio zich ontwikkelt tot een grensoverschrijdende regio, met nieuwe verdienmogelijkheden die zich richten op schone energie, duurzame mobiliteit, stadslandbouw, hergebruik en upcycling van materialen, gebouwen en ruimtes. Welke kansen bieden het erfgoed en de oude circulaire systemen voor het in praktijk brengen van een duurzaam metabolisme van Parkstad? Het onderzoeksteam wil het sociaalruimtelijk systeem van de kloosters, kastelen en hoeven met hun gebouwen, productielandschappen, routes, tradities en ambachten meer zichtbaar maken en principes van hergebruik, kleine kringlopen, ecosysteem diensten en zelfvoorziening herinterpreteren en nieuwe betekenis geven. Duurzame transitie strategieën en sociale innovaties zijn hierbij onlosmakelijk verbonden. Het vooronderzoek resulteert niet alleen in een werkboek met een programma voor geleidelijke transitie naar een duurzaam metabolisme, maar ook tot enkele proefprojecten binnen het netwerk van kloosters, kastelen en hoeven, en in een voorstel voor een breed co-creatief ontwerp onderzoek.

Delva Landscape Architects: Circulair Buiksloterham

Buiksloterham in Amsterdam Noord ontwikkelt zich van monofunctioneel industriegebied naar bruisend nieuw stadsdeel. Delva Landscape Architects, Metabolic en studionedots zien potentie om deze ontwikkelingen te kaderen tot een integrale circulaire toekomstvisie voor Buiksloterham. De aanvragers stellen zich ten doel om voor Buiksloterham een voorbeeldstellende gebiedsaanpak te ontwikkelen waarmee de transitie naar de circulaire stad vorm kan worden gegeven. Mobiliseren van lokale inbreng maakt fundamenteel deel uit van het onderzoek. Het onderzoek stelt daarmee ook de veranderende rol van de ontwerper centraal. De

eerste fase bestaat uit een inventarisatie van bestaande initiatieven en plannen, het openen van een BSH-atelier en het uitwisselen van kennis met shareholders. Deze kennisuitwisseling vindt plaats in vijf workshops, gericht op sanitatie, energie, grondstoffen, regen en drinkwater en bouw. Er wordt gewerkt aan een potentiële kaart op basis waarvan onderzoeksgebieden worden geselecteerd: thema's of gebieden met de grootste potentie voor het sluiten van kringlopen en de grootste kans op gedeelde belangen en collectiviteit. Na de eerste fase zijn de meest kansrijke ontwikkelingsrichtingen voor een circulair Buiksloterham zichtbaar gemaakt. Uitwerking van de ontwikkelingsrichtingen maakt deel uit van vervolgonderzoek.

The Beach: Wijkecologie Wildeman - ontwerpen voor delen als sleutel tot de circulaire stad

The Beach, Dp-a, Amsterdam Smart City en Michiel Schwarz/ Sustainism Lab nemen gezamenlijk initiatief om te onderzoeken hoe ontwerpen voor een 'wijkconomie gericht op delen' kan bijdragen aan de circulaire stad. Terwijl er steeds meer aandacht komt voor duurzaamheid in fysieke zin, blijven de sociale factoren die een duurzame leefomgeving bevorderen veelal onderbelicht. Met dit onderzoeksproject willen de aanvragers vanuit het perspectief van social design een bijdrage leveren aan duurzame ontwerpprocessen. Het onderzoeksvoorstel beoogt het kader voor de ontwikkeling van een prototype 'deelwijk' op te stellen en richt zich daartoe op de Wildemanbuurt in Amsterdam Nieuw-West. Tijdens workshops wordt op een herkenbare, toegankelijke locatie in de buurt in co-creatie met buurtbewoners, professionele ontwerpers en andere betrokkenen gewerkt aan verschillende ontwerp oplossingen. Het onderzoek resulteert in een projectplan dat aanstuurt op concrete duurzame oplossingen voor een circulaire wijk, met producten, diensten, plekken en processen voor delen. In de uitvoering van het onderzoek maakt het onderzoeksteam gebruik van circa 30 buurtexperts. Daarnaast werkt ze samen met Stadsdeel Nieuw-West, Stadgenoot, Caland Lyceum, Dr. Prof. Kraemerschool, Urbaniahoeve, verschillende welzijnsinstellingen en buurtondernemers.

1.3 Open Oproep 2015: Ontwerpen aan Voedselregio's

Nederland is op mondiale schaal een van de voorlopers in de organisatie van voedselsystemen. Toch wordt de nieuwste kennis en technologie voor het creëren van veerkrachtige voedselregio's in eigen land niet volledig

benut. Veranderende waarden als duurzame en biologische voedselvoorziening en de groeiende voorkeur voor lokale producten spelen hierbij een rol. Zo zijn in Nederland stadslandbouwinitiatieven en lokale markten in opkomst. De vraag is echter of deze voorkeur voor kleinschaligheid niet op gespannen voet staat met het oplossen van het voedselvraagstuk dat zich op wereldschaal voordoet.

Onze voedselzekerheid is redelijk goed geborgd. Toch dwingen globale ontwikkelingen ons tot een andere inrichting van de agrarische sector. In opkomende economieën is sprake van een toenemend gebrek aan voedsel. Veranderingen in het klimaat dwingen tot andere teeltkeuzen. Het gebruik en de verspilling van energie vergen nieuwe productiemethoden. Ook neemt het besef toe hoe belangrijk voedsel is voor een goede gezondheid. Een potentiële volgende stap in de verduurzaming van onze voedselvoorziening is een integrale benadering van de regionale voedselketen. Dit biedt kansen voor nieuwe organisatievormen en samenwerkingsverbanden. Maar ook de grootschalige, hoogtechnologische voedselproductie -met haar kennis, draagkracht en netwerken- heeft potentie om effectieve oplossingen te ontwikkelen voor verschillende aspecten van het voedselvraagstuk.

Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers op voorstellen in te dienen waarin de ruimtelijke consequenties van duurzame, geïntegreerde voedselketenbenadering worden onderzocht en in beeld worden gebracht. In hoeverre hangt de keuze voor klein- of grootschalige ketens samen met de geografie en bodemgesteldheid van het stadslandschap? En in hoeverre zijn voedselketens afhankelijk van andere sectoren, zoals wetenschap en laboratoria, logistiek, toerisme? Zijn voedselketens regio specifiek of worden ze door toepassing van nieuwe technologie en kennis juist steeds minder locatie afhankelijk? Voorstellen dienen aan te geven op welke stedelijke regio of regio's het onderzoek zich richt en welke onderzoeksvragen centraal staan in het onderzoek. Beschrijf hoe het onderzoek aansluit bij bestaande (internationale) kennis en initiatieven. En geef aan met welke producenten, kennisinstellingen en overheden een samenwerking wordt aangegaan. Het voorstel dient inzicht te geven in de deskundigheid en relevantie van de betrokken partijen. Hierbij dient de rol en positie van de (ruimtelijk) ontwerper in het onderzoek te worden benoemd.

1.3.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep Ontwerpen aan Voedselregio's werden 30 voorstellen ingezonden. Deze voorstellen zijn ter advies voorgelegd aan Mirte Cofino, projectleider en onderzoeker Metropolitan Food Clusters en Agroparken bij Alterra - Wageningen University, en Miranda Reitsma, ruimtelijk ontwerper en co-initiator van het onderzoeksproject Nieuw Landschap en het digitaal polderlab Zuiderzeepolders. De kwaliteit van de inzendingen heeft ertoe geleid dat de adviseurs tot een selectie van vijf in plaats van zes voorstellen zijn gekomen. Na uitvoerig beraad werden de volgende zes voorstellen geselecteerd:

- Metropolitan voedselregio Amsterdam-Almere - Strootman Landschapsarchitecten en Alterra/WUR
- Metropolitan Foodscapes - Lola Landscape architects en Land + CC
- De zoetwatercoöperatie - Wolbert van Dijk, Joppe Veul en Paul van Dijk
- AgTech.nl – Food Hackathons - Hackwerk Advies en Bureau YAP
- Landscaping the food - Inge Vleemingsh, Agri Food Capital, Studio Marco Vermeulen
- Boter bij de vis - The Cloud Collective, werkend landschap en transition LAB

tabel 3

Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Hackwerk Advies	AgTech.nl FOOD HACKATHONS ontwerpen van voedselregio's vw	€ 10.000	€ 74.500	€ 38.000	€ 36.500	€ 36.500
Stichting DLO - Alterra	LANDSCAPING THE FOOD	€ 10.000	€ 163.820	€ 127.320	€ 36.500	€ 36.500
The Cloud Collective	Boter bij de vis	€ 10.000	€ 94.550	€ 59.600	€ 34.950	€ 34.950
LOLA Landscape Architects	Metropolitan Foodscapes	€ 10.000	€ 57.420	€ 21.220	€ 36.200	€ 36.200
Wolbert van Dijk Landscape / Urbanism	Aardappel en Zeekraal	€ 10.000	€ 50.660	€ 14.170	€ 36.490	€ 36.490
Strootman Landschapsarchitecten BV	Ontwerpen aan de metropolitane voedselregio Amsterdam	€ 10.000	€ 196.500	€ 146.000	€ 50.500	€ 0
	Totaal	€ 60.000	€ 637.450	€ 406.310	€ 231.140	€ 180.640

Aan ieder voorstel is een bedrag van €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee in een later stadium opnieuw subsidie kon worden aangevraagd voor de uitvoering van het project.

1.3.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase op 2 november 2015 een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden eveneens door de Open Oproep adviseurs beoordeeld. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind november plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag half december volgde.

Binnen het Open Oproep thema Ontwerpen aan Voedselregio's werden 6 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €231.140,- aangevraagd. Vijf van de zes vervolgaanvragen kregen een positief advies, waarvan 2 onder voorwaarden. Dit resulteerde in een totaal toegekend bedrag van €180.640,-. **tabel 3** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

1.3.3 Korte projectbeschrijvingen gehonoreerde projecten

Hackwerk Advies: AgTech.nl FOOD HACKATHONS ontwerpen van voedselregio's

AgTech.nl richt zich op nieuwe technologische marktkansen voor agrarisch ondernemers die in regionale voedselsystemen opereren. Het team stelt dat economische, ecologische en maatschappelijke urgenties om innovatieve oplossingen vragen die agrarische bedrijfsvoering verduurzamen. Voor het ontwikkelen van nieuwe ontwerpconcepten voor regionale voedselsystemen ziet het team kansen voor nieuwe spelers in de sector zoals programmeurs, ontwerpers en (big-)data analisten. Ter verkenning worden in de steden Groningen en Rotterdam hackathons georganiseerd. In Groningen staat de vraag hoe de boer een hoger percentage van de eindprijs van agrarische producten kan ontvangen centraal. In Rotterdam wordt onderzocht of big data een rol kan spelen bij het generen van nieuwe netwerken en de transitie van het landelijk gebied. Voorafgaand aan de hackathons worden op locatie pre-events bij agrarische ondernemers georganiseerd waarin interdisciplinaire teams samenwerken aan innovatieve oplossingen op het snijvlak van data, technologie en ruimtelijk ontwerp. Een diverse groep stakeholders uit de landbouw- en voedselsector zullen als experts in het project en als ambassadeur van AgTech optreden.

Stichting DLO - Alterra: LANDSCAPING THE FOOD

De onderzoekers van Landscaping the food stellen dat ontwerp een krachtig middel is om zichtbaar te maken hoe in ons voedselsysteem andere relaties kunnen worden gelegd. Het team merkt op dat ons voedselsysteem lijdt onder taboes, verkeerde aannames en vooroordelen bij consumenten, bestuurders en ontwerpers. Dit lijdt er toe dat boeren vaak niet het vertrouwen en de ondersteuning krijgen om hun plannen, die in de kern goed zijn, te verwezenlijken. In een ontwerp onderzoek wordt onderzocht hoe met meer ruimte voor experiment en regie op pilotprojecten toch aan maatschappelijke en politieke gevoeligheden kan worden beantwoord. Als casus verdiept het team zich in Voedselregio Noord-Oost Brabant, op de ontwikkelkansen van Agro As de Peel. Het onderzoek

maakt de transitie voor de ontwikkeling van drie verschillende voedsellandschappen inzichtelijk; grootschalige intensieve landbouw, grootschalige extensieve landbouw en kleinschalige extensieve biologische landbouw. De aanpak is gericht op het samenbrengen van duurzame agrarische bedrijven die tot deze drie typen landschappen behoren. Ontwerp is daarbij niet enkel een middel om te verbeelden, maar ook om te verbinden en te bemiddelen. Diverse partijen zijn betrokken waaronder Agrifood Capital, het Peelnetwerk, ondernemers, gemeenten, waterschappen en bewoners.

The Cloud Collective: Boter bij de vis

Boter bij de vis is een ontwerpend onderzoek naar een nieuwe benadering van de voedselvoorziening. Het team stelt dat het verkopen van globale voedselketens aan specifieke locaties en regio's in Nederland nieuwe typologieën en inzichten kan opleveren. Er wordt onderzocht hoe onderdelen uit veelal geïsoleerde ketens van de globale voedingsindustrie kunnen worden ingezet voor het creëren van regionale knooppunten. Het team ziet potentie in deze knooppunten als etalages van de nieuwe duurzame toekomst van onze voedselvoorziening. Het onderzoek bestaat uit 5 stappen; inzichtelijk maken van ketens, bestaande knooppunten identificeren, ontwikkelen van prototypes, selectie case studies en het ontwikkelen van een raamwerk voor de ontwikkeling van knooppunten. Het team dat functioneert als ontwerplaboratorium betreft expertise uit het bedrijfsleven van de gekozen ketens; de Greenery voor groente en fruit, Royal Friesland Campina voor zuivel, Anova Seafood voor vis en SARIA voor de insectenketen.

LOLA Landscape Architects: Metropolitan Foodscapes

In Metropolitan Foodscapes verkennen Lola en Land + CC hoe voedselketens in de stad, de stadsrand en het landelijk gebied zich tot elkaar verhouden en hoe deze relatie zich in de toekomst kan ontwikkelen. Het team onderzoekt de mogelijkheden voor de ontwikkeling van nieuwe landschappen waarin productie, recreatie en natuur zodanig samen dat ze voldoen aan de verlangens van de stedeling, de belangen van de agrariër, anticiperen op een verschuivende cultuur en weerbaar zijn tegen economische schommelingen. Een sterke referentie hiervoor zijn Agroparken; waarin een ruimtelijke samenhang bestaat tussen productie, verwerking en afzet met een goede aansluiting op water-, groen- en infrastructuur en de lokale cultuur. Het project is een verdieping van eerder uitgevoerde studies van Lola Landscape architects over de bijdrage van stadslandbouw aan de groenstructuur in Rotterdam en de studie naar het tapijtlandschap van de provincie Noord-Brabant.

Metropolitan Foodscapes moet tot realistische voedselstrategieën voor deze regio's leiden. Tijdens het proces betreft het team partijen die kunnen bijdragen aan realisatie van de visie.

Wolbert van Dijk Landscape / Urbanism: Aardappel en Zeekraal

Landschapsarchitecten Wolbert van Dijk, Joppe Veul en Paul van Dijk stellen dat verzilting een van de grootste bedreigingen voor de voedselproductie in Nederland is, omdat het tot minder bruikbare landbouwgronden leidt. Het team zet een onderzoek op in Noord-Beveland, waar het probleem van verzilting het meest urgent is. Het gebied wordt gekenmerkt door grootschalige landbouw, omringd door de Oosterschelde en het Veerse Meer, met aan de randen een concentratie van kleinschalige gemengde bedrijven met ruimte voor natuurontwikkeling en recreatie. Vanuit een waterstrategie wordt onderzocht hoe het voedselproductielandschap kan transformeren. Het onderzoek start met het vormen van een zoetwatercoöperatie waarin nauw wordt samengewerkt met een groep agrariërs uit de regio. Met hen onderzoekt het team hoe de ontwikkelde methodes in de praktijk werken. Daarbij monitort het team onder andere de teeltverandering, opbrengst en zoetwaterbeschikbaarheid. De landschapsarchitecten werken samen met Deltares, waterschappen, beleidsmakers en agrariërs.

Afbeelding uit het voorstel Metropolitan Foodscapes van Lola Landscape architects en Land + CC

2. AARO Programma Stedelijke Transformaties

Binnen dit programma heeft het Stimuleringsfonds drie Open Oproepen uitgeschreven:

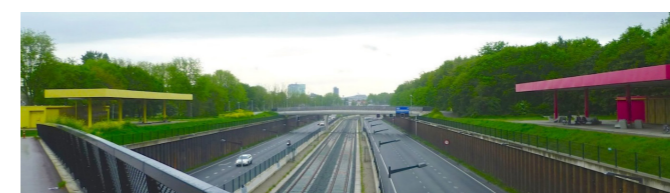
- **Stedenbouw zonder Grondopbrengsten (2013)**
- **Ontwerpen aan de Smart City (2014)**
- **Slimme Mobiliteit en de Stad (2015)**

2.1 Open Oproep 2013: Stedenbouw zonder Grondopbrengsten

Door het wegvallen van opbrengsten uit projectmatige gebiedsontwikkeling is de voedingsbodem onder de publieke stedenbouw weggeslagen. Dit heeft geresulteerd in een grondige herziening van de financiering, de legitimiteit, het instrumentarium en de strategieën van de 'stedenbouw in dienst van de overheid'. Veel steden zitten middenin dit proces, maar de eerste resultaten van de herpositionering beginnen zichtbaar te worden.

Veel steden nemen nu een afwachterende houding aan en richten zich vooral op het faciliteren van bottom-up projecten. Door de toenemende concurrentie tussen steden blijft het echter urgent om een stedenbouwkundige visie te formuleren, waarmee potentiële investeerders inzicht krijgen in procedurele en ruimtelijke condities. Hierbij gaat het zowel om het steunen van lokale en kleinschalige initiatieven, als om het aantrekken van investeringen, instellingen en bedrijven van buiten de eigen stad. Welk instrumentarium is daarbij effectief? Welke kennis, ervaring en competenties maken deel uit van de publieke stedenbouw in het begin van de 21e eeuw? En hoe kan dit met elkaar worden gedeeld?

Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers op om ideeën, kennis en strategieën voor een grondige herziening van de publieke stedenbouw te ontwikkelen en nieuwe praktijken met elkaar te delen. Deze oproep richt zich specifiek op ervaringen en praktijken die de belofte in zich hebben om een robuust antwoord te geven op de geformuleerde probleemstelling. Inzendingen kunnen afkomstig zijn

Afbeelding 'Gele Pomp en Roze Tanker' uit het voorstel Merkenstedenbouw van Pop-Up City

van stedenbouwkundige diensten of ontwerpers in overheidsdienst, maar ook van ontwerpers die vanuit hun eigen praktijk kennis hebben van de publieke stedenbouw. Voor de ontwikkeling van vernieuwende strategieën en organisatiemodellen strekt een multidisciplinaire samenwerking, bijvoorbeeld met planologen of economen tot aanbeveling.

2.1.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep 'Stedenbouw zonder Grondopbrengsten' werden 24 voorstellen ingezonden. Bij de beoordeling en selectie van de voorstellen werd Hans Thoolen, Coördinator Stedelijke Kwaliteit gemeente Breda, als externe deskundige betrokken. Uit alle inzendingen werden de volgende 4 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking.

- Urhahn Urban Design: Nieuwe vormen van binnenstedelijke transformatie
- Crimson Architectural Historians:
- Monumenten als aanjager voor maatschappelijke gebiedsontwikkeling
- Het Noordzuiden: Ontwerpen aan stedelijke herverkaveling Pop-Up City: Merkenstedenbouw

Aan ieder voorstel is een bedrag van €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee in een later stadium opnieuw subsidie kon worden aangevraagd voor de uitvoering van het project.

2.1.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase op 1 mei 2014 een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden beoordeeld door een adviescommissie bestaande uit: Erik Pasveer, Paul Gerretsen, Hans Thoolen en Edwin Oostmeijer. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind mei plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag op 1 juli 2014 volgde en de projecten definitief van start konden gaan.

Binnen het Open Oproep thema 'Stedenbouw zonder Grondopbrengsten' werden 4 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €190.310,- aangevraagd. Alle vervolgaanvragen kregen een positief advies, waarvan 2 met aanbevelingen en 1 onder voorwaarden en met extra aanbevelingen voor verdere uitwerking. Dit resulteerde in een totaal toegekend

Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Pop-Up City	Merkstedenbouw	€ 10.000	€ 82.000	€ 38.500	€ 43.500	€ 43.500
Het Noordzuiden	Ontwerpen aan stedelijke herverkaveling	€ 10.000	€ 230.000	€ 185.000	€ 45.000	€ 45.000
Crimson	Monumenten als aanjager voor maatschappelijke gebiedsontwikkeling	€ 10.000	€ 74.390	€ 29.000	€ 45.390	€ 45.390
Urhahn Urban Design	Nieuwe vormen van binnenstedelijke transformatie	€ 10.000	€ 95.420	€ 39.000	€ 56.420	€ 56.420
	Totaal	€ 40.000	€ 481.810	€ 291.500	€ 190.310	€ 190.310

bedrag van €190.310,-. **tabel 4** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

2.1.3 Korte projectbeschrijvingen gehonoreerde projecten

De startfase van de geselecteerde voorstellen was erop gericht de onderzoeken verder aan te scherpen, onderzoeksvragen uit te werken, relevante partners te betrekken en inhoudelijk en financieel draagvlak voor het project te creëren. Op de volgende pagina’s volgt een overzicht met geactualiseerde projectbeschrijvingen.

Pop-Up City: Merkstedenbouw

Dit onderzoek besteedt aandacht aan de rol van private partijen in het maken en financieren van delen van de stad vanuit marketingperspectief. Pop Up City noemt deze trend in stedelijke ontwikkeling ‘merkstedenbouw’. De aanvrager stelt dat commerciële bedrijven, die van nature niet in de bouwkolom actief zijn, zich steeds vaker in de openbare ruimte manifesteren. Onder begeleiding van een internationale klankbordgroep doet het team - bestaande uit een planoloog, politicoloog en een bestuurskundige - onderzoek naar het spanningsveld tussen ongewenst gebruik van de openbare ruimte voor bedrijfsdoeleinden en projecten die een win-win situatie opleveren voor het bedrijf in kwestie, de overheid en omwonenden. Centrale vraag is hoe merkstedenbouw binnen de Nederlandse beleidscontext betekenis kan krijgen en tot kwalitatief hoogwaardige projecten kan leiden. Het project bestaat uit een onderzoek naar internationale ‘best practices’. Daarnaast staan twee concrete cases centraal: Stadshart Heerhugowaard en Noorderpark in Amsterdam. Binnen deze cases wordt intensief samengewerkt met publieke en semipublieke partijen. De vergaarde kennis uit het internationale onderzoek en de Nederlandse cases dienen als input voor het samenstellen van een concept-instrumentarium voor merkstedenbouw in de Nederlandse ontwerppraktijk. Het project wordt opgeleverd in een publicatie, met een presentatie van de resultaten tijdens een publieksevenement in Pakhuis de Zwijger en in een artikel over merkstedenbouw dat specifiek voor het vakgebied wordt geschreven.

Het Noordzuiden: Ontwerpen aan stedelijke herverkaveling

Door de economische en financiële crisis zijn veel grootschalige gebiedsontwikkelingen stilgevallen en krijgen steden in toenemende mate te maken met de negatieve gevolgen van leegstaande kantoren. Dit vraagt om een nieuwe aanpak. Bij de zoektocht naar nieuwe werkwijzen wordt de eindgebruiker vaak centraal gesteld. Het Noordzuiden gaat daar tegenin en stelt de grondeigenaar centraal. Door het onvermogen van overheden en institutionele marktpartijen om nu nog grote investeringen te doen zal in de nabije toekomst veel afhangen van lokale grondeigenaren. Het onderzoeksteam onderzoekt daarom de mogelijkheden van een herverdeling van grond en vastgoed in de stad als strategie voor het ontwikkelen van ruimtelijke kwaliteit. In essentie gaat het onderzoek over het versterken van de kwaliteits- en ontwerpdimensie van dit juridisch financieel instrument. Het onderzoek bestaat uit het ontwikkelen van ontwerpvarianten of scenario’s voor 5 praktijkexperimenten. De resultaten en opgedane kennis en ervaringen worden tussentijds in een ‘community of practice’ gedeeld. De volgende cases komen daarbij aan bod: centrumgebied van Nijmegen, gemengd bedrijventerrein Zevenaar, binnenstedelijk winkelgebied in Apeldoorn, voormalig werkterrein in Doetinchem en recreatieparken in regio Noord-Veluwe. Het project wordt gebundeld in een publicatie en een klein manifest met concrete aanbevelingen aan publieke en private opdrachtgevers.

Crimson: Monumenten als aanjager voor maatschappelijke gebiedsontwikkeling

In dit voorstel wordt een maatschappelijke vorm van gebiedsontwikkeling onderzocht, waarbij de herbestemming van cultureel erfgoed, nieuwe financieringsmogelijkheden en het ontstaan van nieuwe collectieven, waarin particulieren kunnen participeren, de uitgangspunten vormen. Crimson zoekt daarmee naar een antwoord op de grote hoeveelheid cultureel erfgoed die in de komende jaren op de markt zal komen. Crimson stelt op basis van eerder onderzoek dat het onderhoud van vastgoed met een monumentale status financieringsmogelijkheden biedt die voor een groter effect zouden kunnen zorgen dan ‘slechts’ het behoud van het monument en wil dit verder uitzoeken. De onderzoeksaanpak kent vijf stappen. Er wordt een inventariserende scan gemaakt van het vrijkomende monumentale Rijksvastgoed en haar potenties. Als reactie op de bevindingen uit deze scan gaat men op zoek naar een strategische oplossing voor herbestemming waarin alternatief maatschappelijk eigenaarschap wordt gekoppeld aan nieuwe financieringsmodellen en flexibele ontwerpstrategieën. Deze onderdelen worden door het onderzoeksteam in de praktijk uitgewerkt en getoetst aan de hand van twee casestudies. Te weten het Psychiatrisch Ziekenhuis Meerenberg in Bloemendaal en de Hofbogen in Rotterdam. Het beoogde eindresultaat is een rapportage, waarin de methode om tot een maatschappelijke gebiedsontwikkeling te komen wordt omschreven, en een advies aan (de)centrale overheden over maatregelen die zij kunnen nemen ter versoepeling van het transformatieproces van cultureel erfgoed. In het onderzoek werkt Crimson samen met financieel adviesbureau Fakton en ontwerp bureau Powerhouse Company. Zo nodig zullen ook andere relevante disciplines bij het onderzoek worden betrokken.

Urhahn Urban Design: Nieuwe vormen van binnenstedelijke transformatie

Omdat de stad van de toekomst voor het grootste gedeelte reeds bestaat richt Urhahn zich in dit onderzoek op de transformatie van binnenstedelijke gebieden. Vanuit de filosofie van de spontane stad wordt naar een goede balans gezocht tussen publieke en private ontwikkelingen die bijdragen aan de kwaliteit van de stad. Daartoe gaat het onderzoeksteam op zoek naar combinaties van bottom-up en top-down strategieën die samen een nieuwe publieke stedenbouw opleveren. Om erachter te komen welke factoren van belang zijn bij het genereren van publieke én private kwaliteit heeft men verspreid over het land tien casestudies geselecteerd die van elkaar verschillen qua gebruik, ligging, eigendom en opdrachtgeverschap. De casestudies zijn onderverdeeld in drie categorieën die overeenkomen met de eigendomssituatie en de rol van de gemeente: privaat/beperkt, deels publiek/gemengd en publiek/dominant. Daarbij wordt gekeken naar de mogelijkheden om van tijdelijk naar permanent gebruik te gaan, naar de rollen van kleine spelers en naar de betekenis van de openbare ruimte. Het onderzoek bestaat uit 3 fases. Per casestudie wordt eerst een aantal interviews afgenomen met betrokken stakeholders. Input voor de interviews wordt geleverd door een groep meedenkers. Deze groep bestaat uit drie verschillende opdrachtgevers en drie adviseurs op het gebied van financiën, proces en strategie. Tijdens de tweede fase wordt de informatie uit de eerste fase besproken met de groep meedenkers die de overeenkomsten en verschillen tussen de cases beschrijft. Als er informatie ontbreekt of uitgediept moet worden kunnen er aanvullende interviews gepland worden. In de derde fase worden nieuwe, oude en combinaties van strategieën samengebracht en vertaald naar een stedenbouwkundig instrumentarium. Tussentijdse resultaten worden gedeeld op de website van de spontane stad. De uiteindelijke resultaten van het onderzoek worden gepresenteerd en besproken tijdens een slotsymposium.

2.2 Open Oproep 2014: Ontwerpen aan de Smart City

De vraag of bestuurders en burgers van stedelijke gebieden geïnteresseerd zijn in de Smart City is al achterhaald. Computertechnologie is overal. Smartphones verbinden burgers wereldwijd. Bedrijven, overheden, huishoudens, transportbedrijven, ziekenhuizen en poppodia: bijna alle organisaties functioneren dankzij computertechnologie. De verwachting is dat toepassingen van nieuwe technologieën het functioneren van stedelijke gebieden aanzienlijk kunnen verbeteren. De vraag is in hoeverre de ontwepende disciplines in staat zijn om deze technologische ontwikkelingen op te nemen in hun beroepspraktijk.

Aan de Smart City kleeft de haast utopische verwachting dat met de implementatie van nieuwe technologie allerlei ongewenste effecten in stedelijke gebieden kunnen worden bestreden. De vraag wie bepaalt hoe het stedelijk functioneren moet verbeteren en wie de controle heeft over de gebruikte technologie wordt daarbij steeds urgenter. Wereldwijd wordt de discussie gevoerd over het benutten van big data en over het gebrek aan privacy betreffende onze dagelijkse communicatie. Geen burger kan meer functioneren zonder het gebruik van internet. Maar in hoeverre zijn burgers betrokken bij de implementatie van nieuwe technologie die het functioneren van hun dagelijkse leef- en werkomgeving beïnvloeden? Hoe verhoudt de Civic Society zich tot de Smart City? En welke specifieke kennis, competenties en attitude hebben ontwerpers nodig om hierin een rol te kunnen spelen? Wat is de ambitie van ontwerpers in dit werkterrein?

Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers en opdrachtgevers op om experimentele casestudies te ontwikkelen op het grensvlak van ruimtelijk ontwerp en technologie, die bijdragen aan het verhogen van de leefkwaliteit in brede zin. Onderdeel van de casestudies is de wijze waarop burgers, bedrijven, overheden en andere stakeholders betrokken zijn bij de besluitvorming over, evenals de financiering en het beheer van de nieuwe technologie. Een onderbouwde keuze voor het schaalniveau waarop het experiment in de Smart City plaatsvindt maakt deel uit van de opgave. Gezien de complexiteit van het onderwerp strekt samenwerking met andere disciplines en/of kennisinstellingen tot aanbeveling.

2.2.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep ‘Ontwerpen aan de Smart City’ werden 29 voorstellen ingezonden. Bij de beoordeling en selectie van de projectvoorstellen werden twee externe adviseurs betrokken: Frank Alsema - directeur 4xM (Mixed Media) en regisseur Urban Labs - en Oswald Devisch - hoofddocent stedenbouw en onderzoeker Universiteit Hasselt. Uit alle inzendingen werden de volgende 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking.

- Studio Bliq/Archibliq: De analoge winkelstad in tijden van digitale euforie
- NPK Design: Van Smart City naar Civic City
- One Architecture: Smart City Business Models
- Superuse Studios: Pulsapp
- Spektor: Smart Towns

Aan ieder geselecteerd voorstel is een bedrag van €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee op 1 november 2014 een projectsubsidie is aangevraagd voor de uitvoering van het onderzoek. Tussentijds is op 2 oktober 2014 vanuit het flankerend beleid een gezamenlijke bijeenkomst voor de

Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
One Architecture	Smart City Business Models	€ 10.000	€ 72.700	€ 38.000	€ 34.700	€ 34.700
Spektor	Skip	€ 10.000	€ 97.440	€ 63.000	€ 34.440	€ 0
NPK Design	Making The Civic City	€ 10.000	€ 236.300	€ 200.000	€ 36.300	€ 36.300
SuperUse Studios	Pulsapp	€ 10.000	€ 121.275	€ 40.733	€ 80.542	€ 50.635
Bliq	De analoge winkelstad in tijden van digitale euforie	€ 10.000	€ 54.840	€ 22.480	€ 32.360	€ 32.360
	Totaal	€ 50.000	€ 582.555	€ 364.213	€ 218.342	€ 153.995

geselecteerde teams georganiseerd, waarin kennis met elkaar is uitgewisseld.

2.2.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden beoordeeld door een adviescommissie bestaande uit: Derk Loorbach, Chris van der Zwet, Oswald Devisch en Frank Alsema. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind november plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag op 11 december 2014 volgde en de projecten definitief van start konden gaan.

Binnen het Open Oproep thema ‘Ontwerpen aan de SmartCity’ werden 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €218.342,- aangevraagd. Van alle vervolgaanvragen kregen 4 projecten een positief advies, waarvan 2 onder voorwaarden en 1 onder voorwaarden voor een lager bedrag. Dit resulteerde in een totaal toegekend bedrag van €153.995,-. **tabel 5** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

2.2.3 Korte projectbeschrijvingen gehonoreerde projecten

Studio Bliq/Archibliq: De analoge winkelstad in tijden van digitale euforie

Waar het online winkelen met 9% per jaar groeit, kampen winkeliers in binnensteden van kleine gemeentes met dalende omzetten en faillissementen met een verschraling van het winkelaanbod tot gevolg. Voor kleine gemeentes is een goed functionerend handelsapparaat belangrijk voor een aantrekkelijke en leefbare binnenstad. Volgens Studio Bliq/Archibliq biedt ‘Smart retail’ een oplossing voor deze kleine binnensteden. Het ontwerpnd onderzoek verdiept zich in de vraag hoe ambities van een smart retail city kunnen worden vertaald in ruimtelijke ingrepen en hoe deze kunnen worden gestuurd. De gemeente Roosendaal dient daarbij als casestudy. In Roosendaal wordt via een breed platform, waarin markt, techniek en bestuur vertegenwoordigd zijn, nagedacht over de ontwikkeling van Roosendaal als smart retail city. Het ontbreekt hierbij aan een conceptueel-ruimtelijke vertaling en verbeelding van plannen en ideeën. Studio Bliq/Archibliq zal aan de hand van zeven thema’s de potentie en consequenties van smart retail op de binnenstad onderzoeken; minder ruimte - meer beleving, Smart Distributie, signing & narrowcasting, de analoge tegenhanger, nieuwe functies en maakindustrie in de binnenstad. Het onderzoeksproject zal een exemplarisch voorbeeld zijn voor het nieuwe winkelen en haar ruimtelijke impact. Belangrijk onderdeel van het project is inzicht krijgen in de mechanismen van innoverende trajecten van referentieprojecten en studies uit de recente geschiedenis. Het onderzoeksteam beschikt over relevante deskundigheid. Tijdens het onderzoek wordt aanvullende kennis aan de hand van interviews met experts en lokale stakeholders ingewonnen.

NPK Design: Van Smart City naar Civic City

Door een toename van het aantal datastromen, sociale interacties en een groeiende hoeveelheid informatie is een extra laag aan het stedelijk netwerk toegevoegd die bepalend kan worden voor de fysieke inrichting. De technologie om al deze data te verzamelen en lokale condities te meten is beschikbaar en vraagt volgens NPK Design om nieuwe toepassingen. Ze vraagt zich af wat ontwerpers hierin kunnen betekenen en welke competenties en attitude daarbij benodigd zijn. In het onderzoeksproject wordt verkend

hoe nieuwe 'slimme' technologie zo kan worden ingezet dat deze adequate oplossingen biedt voor lokale wensen en behoeften van inwoners. Door de Smart City als open platform te beschouwen wil het onderzoeksteam de burger in staat stellen zijn of haar goede ideeën om te zetten in toepassingen en zo, ondersteund door de ICT industrie en ontwerpers, direct invloed uit te oefenen op hun leefomgeving. De mogelijkheden hiervoor worden onderzocht via een casestudy gekoppeld aan de Dutch Design Week (DDW) in de binnenstad van Eindhoven. Hier wordt een fysiek gebied gedefinieerd waaraan een digitale laag van datastromen wordt toegevoegd, de 'playground'. Dit wordt aangevuld met de juiste sensoren en actuatoren waarop gebruikers van de ruimte in kunnen pluggen met hun Civic Interventions. In de startfase wordt de 'playground' van het onderzoek gedefinieerd, worden datastromen geïnventariseerd, een toolkit ontwikkelt en reeds bestaande initiatieven onderzocht. Vervolgens wordt een hackathon georganiseerd om snel tot ideeën voor interventies te komen. Na afloop worden de ervaringen in een manifest verzameld, waarin de rol van de ontwerper binnen de Smart City op beschouwende en praktische wijze wordt vastgelegd. Het project is een samenwerking tussen Lustlab, info.nl en NPK Design. De gemeente Eindhoven en de TU/e zijn als partners bij het onderzoek betrokken.

Afbeelding 'Amsterdam Metropolitan Solutions - Innovation Festival' uit het voorstel 'Smart City Business Models' van One Architecture

One Architecture: Smart City Business Models

Samen met The Mobile City, OSCity en THINK doet One Architecture onderzoek naar de smart city via het begrip 'hackable metropolis'. De hackable metropolis staat voor een stad die haar institutionele werking toegankelijk maakt en openstaat voor systemische verandering geïnitieerd door haar burgers. Een gehackte stad fungeert als een platform dat kan worden toegeëigend en stapsgewijs verbeterd door diverse belanghebbenden. Een nog onderbelicht aspect bij veel ontwikkelingen zijn de nieuwe verdienmodellen die in deze context kunnen ontstaan. Digitale media kunnen een rol spelen in meerdere stadia van stad maken, bijvoorbeeld in alternatieve financiering van het project, in netwerk consortia, dienstverlening, eindproduct en onderhoudsregelingen. Met dit project wil het onderzoeksteam de gehele driehoek tussen ruimtelijk ontwerp, smart cities en verdienmodellen onderzoeken en in kaart brengen. Hierbij wordt geredeneerd vanuit 'toegevoegde waarde'; wat dragen technologieën, mensen, organisaties, etc. bij en hoe kun je de waarde ervan kwalificeren en moneteriseren? En; welke partijen zijn bereid om ook in die 'zachtere waarden' te investeren? Resultaten uit eerdere en andere onderzoeken worden gebruikt als basis. Buiksloterham in Amsterdam-Noord wordt gebruikt als testsite. In dit 'living lab' wordt geëxperimenteerd met de mogelijkheden, uitdagingen en condities voor de 'hackable city'.

Superuse Studios: Pulsapp

Volgens Superuse Studios kampen bedrijventerreinen, gebouwd in jaren 70 t/m 90, veelal met leegstand en oudere terreinen met inefficiëntie. De gevestigde bedrijven vertonen grote verschillen in dynamiek, ruimtevrage, levensduur en ambities; cumulatief ook wel puls genoemd. Dit heeft bedrijventerreinen gemaakt tot verzamelingen van individualisten, waarbij wisselwerking en gezamenlijk profijt ver te zoeken is. Superuse Studios wil onderzoeken welke aanknopingspunten te bedenken zijn die aanvullend, ondersteunend en verbindend programma kunnen generen om betreffende gebieden veerkrachtiger te maken en hun relatie met de omgeving te versterken. Als casestudy kiest het onderzoeksteam 'De Spaanse Polder', een 190 hectare groot

bedrijventerrein tussen Schiedam en Rotterdam met 650 zeer uiteenlopende bedrijven. De aanvrager onderzoekt verschillende data applicaties als middel om inzage te krijgen in mogelijke verbindingen tussen bedrijven om zo de potentiële ontwikkelruimte van het gebied in beeld te brengen. Door realtime data over verkeersbewegingen, materiaalstromen, energiebehoefte etc. in te zetten kan voortdurend op veranderingen in bedrijvigheid, behoeften van verschillende actoren en bijbehorende ruimtelijke implicaties worden geanticipeerd. Het onderzoek bestaat uit drie onderdelen; het in kaart brengen van de Puls, het verbeelden en toepasbaar maken van de dataselectie via een platform en het formuleren van een nieuwe ruimtelijke agenda. Deze drie fasen van het onderzoek resulteren in een pulse-app, een platform voor bestaande en nieuwe bedrijven en een strategie of parametrisch ontwerp dat is toegespitst op de dynamiek van het gebied en de wenselijke ontwikkelrichting. Voor online communicatie is Lettow Studios als partner bij het project betrokken.

2.3 Open Oproep 2015: Slimme Mobiliteit en de Stad

Slimme mobiliteit speelt in toenemende mate een rol bij het vinden van oplossingen voor urgente verstedelijkingsvraagstukken. Verkeer neemt fysiek ruimte in beslag, maar veroorzaakt ook ruimtelijke gebruiksbepalingen door geluidshinder, fijnstof en CO2 uitstoot. Gesteund door fiscale maatregelen is schone (elektrische) mobiliteit bezig aan een opmars. Dit zorgt voor een geleidelijke verbetering, maar deze transitie gaat nog te veel uit van bestaande infrastructuur en laat de ruimtelijke consequenties en kansen onderbelicht. Door mobiliteit slimmer en efficiënter te organiseren en ruimtelijk goed te integreren, kan de leefbaarheid in de stad aanzienlijk worden verbeterd. Bovendien biedt het kansen voor een meer duurzame verstedelijking.

Op het gebied van mobiliteit zijn enkele trends zichtbaar. De mobiliteitsvraag van jongere generaties wordt meer flexibel. Ze gaan van bezit naar gebruik en combineren fiets, OV en autodeel-concepten. Oudere generaties blijven langer mobiel. Hun vraag naar gemak en comfort zal daarbij toenemen. Deze trends vragen om slimme oplossingen voor het optimaliseren van vervoersnetwerken, het intensiveren van frequenties, het verkopen van vervoersmodaliteiten en het realiseren van betrouwbare en comfortabele verbindingen. Hoe kan deze transitie het beste worden vormgegeven?

Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers op voorstellen in te dienen die de ruimtelijke integratie van efficiënte multimodale vervoerssystemen verkennen. Voorstellen kunnen daarbinnen ook betrekking hebben op transit oriented developments (TOD's), netwerk- en knooppuntontwikkeling, het ontsluiten en verbinden van nieuwe stedelijke gebieden of het beperken van de verplaatsingsbehoefte door het ontwikkelen van decentrale knooppunten. Zijn er nieuwe vormen van stedelijkheid denkbaar, die beter geënt zijn op slimme multimodale vervoerssystemen? Vanwege het multidisciplinaire karakter van deze uitvraag strekt cross-disciplinaire samenwerking tot aanbeveling. Geef aan met welke vervoerders/mobiliteitspartijen, kennisinstellingen en overheden een samenwerking wordt aangegaan. Het voorstel dient inzicht te geven in de deskundigheid en relevantie van de betrokken partijen. Hierbij dient de rol en positie van de (ruimtelijk) ontwerper in het onderzoek te worden benoemd.

2.3.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep 'Slimme Mobiliteit en de Stad' werden 23 voorstellen ingezonden. De ingezonden voorstellen zijn ter advies voorgelegd aan twee externe deskundigen: Marc Verheijen, verkeerskundige en architect gemeente Rotterdam-Stadsontwikkeling en auteur van het boek INFRASTRUCTURE - Infrastructuur als ontwerpogave, en Gertjan Eg, chemisch- / milieutechnoloog, management en organisatie deskundige, branchemanager bij FME (ondernemersorganisatie technologische industrie) en directeur van brancheverenigingen ASTRIN

tabel 6

Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Field Factors	Stadslogistiek op Maat	10.000	87.420	52.452	34.968	34.968
Except Integrated Sustainability	Selfdriving City	10.000	106.000	71.500	34.500	34.500
31 Volts	Biomimicry voor Slimme Mobiliteit	10.000	128.500	94.000	34.500	34.500
VenhoevenCS	Bereikbare, Slimme en Gezonde Stad	10.000	46.540	12.540	34.000	34.000
Edwards Stadsontwerp	De zelforganiserende mobiele burger	10.000	75.500	41.000	34.500	34.500
	Totaal	50.000	443.960	271.492	172.468	172.468

(verkeersindustrie) en HRI (railindustrie). Na uitvoerig beraad werden de volgende vijf voorstellen boven de andere inzendingen verkozen:

- De Zelfrijdende Stad, Driving Lab Rotterdam/Den Haag - Except integrated sustainability
- Bereikbare, Slimme en Gezonde Stad - VenhoevenCS
- Stadslogistiek op maat, een nieuw ruimtelijk instrumentarium - Field Factors
- Over zelforganiserende burgers, mobiliteit en de stad - Edwards Stadsontwerp
- Bio-mimicry voor Slimme Mobiliteit - 31 Volts

Aan ieder voorstel is een bedrag van €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee in een later stadium opnieuw subsidie kon worden aangevraagd voor de uitvoering van het project.

2.3.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase op 2 november 2015 een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden door dezelfde Open Oproep adviseurs beoordeeld. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind november plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag halverwege december volgde en de projecten definitief van start konden gaan.

Binnen het Open Oproep thema 'Slimme Mobiliteit en de Stad' werden 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €172.468,- aangevraagd. Alle vervolgaanvragen kregen een positief advies, waarvan 3 onder voorwaarden en met extra aanbevelingen voor verdere uitwerking. Dit resulteerde in een totaal toegekend bedrag van €172.468,-. **tabel 6** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

2.3.3 Korte projectbeschrijvingen gehonoreerde projecten

Field Factors: Stadslogistiek op maat, een nieuw ruimtelijk instrumentarium

Field Factors constateert dat door de opkomst van e-commerce en digitale productie de distributie van goederen in de stad radicaal aan het veranderen is. Aankopen worden steeds vaker buiten reguliere openingstijden of online gedaan en distributie vindt steeds fijnmaziger en in de avonduren plaats. Een groot aantal producten worden door de 3D printer geproduceerd en worden door fijnmazige koeriersdiensten direct geleverd. In de logistieke keten van producent tot consument vinden veranderingen plaats die van invloed zijn op het gebruik en de morfologie van de stedelijke infrastructuur. Samen met APPM Management Consultants, ICT bedrijf EsperantoXL en de lectoraten Online Ondernemen en City Logistics van de Hogeschool van Amsterdam onderzoekt Field Factors de consequenties van het veranderend consumentgedrag, digitale productie, het ruimtegebruik, de morfologie en de leefbaarheid in de stad. Het team werkt aan slimme oplossingen, waarmee in de stadslogistiek op deze trends kan worden ingespeeld om een autovrije binnenstad te realiseren. Daarbij richt het team zich op de binnenstad van Amsterdam. Het ontwerp onderzoek resulteert in een visueel schetsboek, waarin integrale concepten, systeemoplossingen en scenario's voor een fijnmazige stadsdistributie overzichtelijk worden gepresenteerd om de transitie

naar een autovrije stad te stimuleren.

Except integrated sustainability: De Zelfrijdende Stad

Volgens Except is de opkomst van meer autonome mobiliteitsvormen een niet te stoppen trend met grote gevolgen voor de toekomst van stedelijke mobiliteit. Tegelijkertijd signaleert ze een aantal aanverwante trends die onze mobiliteitspatronen beïnvloeden en in de toekomst verder zullen bijdragen aan een schoner, fijnmaziger, toegankelijker, veiliger en meer divers vervoersaanbod. Except onderzoekt samen met onder andere Rijkswaterstaat, Metropoolregio Rotterdam-Den Haag en stedenbouwkundig ontwerp bureau Posad aan welke randvoorwaarden de ontwikkeling van zelfrijdend vervoer moet voldoen om bij te dragen aan de verduurzaming van de stad. Daarbij wordt onderzocht hoe zelfrijdend vervoer bijdraagt aan een autonome, veerkrachtige en rechtvaardige stad. In een ontwerp onderzoek worden kansen voor synergie tussen zelfrijdend vervoer en de stedelijke leefomgeving verdiept en uitgewerkt. Aan de hand van pilotprojecten in Rotterdam, Schiedam en Capelle aan de IJssel worden oplossingen voor verschillende stedelijke contexten verkend. De genoemde gemeenten zijn bij het project betrokken.

31 Volts: Bio-mimicry voor Slimme Mobiliteit

31Volts en Studio Plataan verkennen de mogelijkheden om mobiliteitsvraagstukken in de stad te benaderen vanuit de principes van biomimicry. Biomimicry is de wetenschap waarin inspiratie uit natuurlijke systemen en processen wordt ingezet om tot innovatieve oplossingen voor complexe problemen te komen. In het project worden urgente stedelijke vraagstukken met betrekking tot mobiliteit, bereikbaarheid en aantrekkelijkheid geanalyseerd aan de hand van een aantal concrete casestudie locaties. Vervolgens worden hier in een ontwerp onderzoek ruimtelijke scenario's voor ontwikkeld vanuit de vraagstelling wat de natuur ons leert over het afstemmen van verschillende verkeersstromen, interfererende verkeersstromen, veranderende mobiliteitsbehoefte, hoe de natuur omgaat met tijdelijke opslag en buffer en hoe deze barrières ruimtelijk op te lossen zijn. De gemeente Utrecht neemt deel aan het project vanuit twee programma's binnen de agenda van de gemeente; Utrecht Aantrekkelijk en Bereikbaar en City Deal Stedelijke Bereikbaarheid. De resultaten worden geëvalueerd en omgezet in een Biomimicry Action Kit.

VenhoevenCS: Bereikbare, Slimme en Gezonde Stad

VenhoevenCS signaleert enkele trends die het beeld van het huidige verkeerssysteem veranderen. Door een toenemende verkeersintensiteit, veranderend mobiliteitsgedrag en demografische ontwikkelingen neemt verkeer steeds meer ruimte in de stad in, wordt openbare ruimte schaars en staan veiligheid en gezondheid onder druk. Om deze impasse te doorbreken wil VenhoevenCS samen met Grontmij Nederland en The Cloud Collectieve

Afbeelding uit het voorstel Bereikbare, Slimme en Gezonde Stad van Venhoeven CS

mogelijkheden verkennen en kansrijke oplossingsrichtingen identificeren waarmee verkeer minder overlast veroorzaakt en de openbare ruimte aan gebruikskwaliteit wint. Aan de hand van een analyse van internationale voorbeelden en expertinterviews worden voor verschillende stedenbouwkundige typologieën toekomstmodellen ontwikkeld. Deze worden vervolgens in Utrecht getest. Het onderzoek resulteert in een toolbox met concrete strategieën voor een bereikbare, slimme en gezonde stad. Het kernteam wordt ondersteund door enkele experts op het gebied van mobiliteit en de stad.

Edwards Stadsontwerp: Over zelforganiserende burgers, mobiliteit en de stad

Edwards Stadsontwerp stelt dat als kennis, netwerk, voertuig en de ruimtelijke inrichting aan de burger ter beschikking gesteld wordt, de burger zelf in staat is zijn eigen mobiliteit optimaal ten dienst te stellen aan zijn eigen gewenste leefpatroon en dat van zijn medeburgers. Verplaatsingspatronen, als gevolg van de flexibilisering van arbeid en een toename van vrijetijdsmobiliteit, zowel in ruimte als in tijd raken volgens de aanvrager steeds meer gedifferentieerd. Deze verplaatsingspatronen zijn met Probe data uit navigatiesystemen, smartphones en andere mobiele apparaten steeds beter en nauwkeuriger in beeld te brengen. Het team dat naast Danny Edwards bestaat uit Richard van de Werken (Hastig), Carlo van de Weijer (TomTom, TU Eindhoven), Marten Wassmann (Bentham Crouwel) en Juul Buitink (Gemeente Dordrecht) onderzoekt hoe deze informatie in verschillende steden kan worden ingezet om de stad mee te laten bewegen met veranderingen in het gebruik. Het onderzoek richt zich in eerste instantie op de stad Dordrecht. Vervolgens zal het onderzoek ook in Breda en mogelijk in Kopenhagen worden uitgevoerd. Door middel van netwerktheorieën als SpaceSyntax worden dwarsverbanden tussen infrastructuur, verkeersstromen en stedelijke vitaliteit geanalyseerd, de sociaaleconomische potentie van verschillende plekken in de stad inzichtelijk gemaakt en fysieke ingrepen getest. Het onderzoek resulteert in een nieuw dynamisch kaartbeeld met nieuwe verhoudingen tussen programma's, processen en netwerken. Hiermee wil men tot een vraag gestuurde mobiliteit komen en een meer sensitieve manier van TOD, waarin de bestaande stad en de moderne mens het uitgangspunt zijn. De resultaten van het onderzoek worden via een website gedeeld en in de vorm van een publicatie of een e-boek uitgegeven. Het eindresultaat is gericht op architecten en stedenbouwers, verkeerskundigen, bestuurders, wetenschappers, ondernemers en burgers.

3 AARO Programma Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap

Binnen dit programma heeft het Stimuleringsfonds drie Open Oproepen uitgeschreven:

- **Zelforganisatie in de Zorg (2013)**
- **Experimenteren met Stadslabs (2014)**
- **Stadslabs - Anders werken aan urgente opgaven (2015)**

3.1 Open Oproep 2013: Zelforganisatie in de Zorg

Door aanpassingen in de verdeling van zorg-budgetten zijn institutionele zorgaanbieders niet langer in staat om het bestaande zorgaanbod overeind te houden. Om de kosten van de zorg te kunnen beheersen wordt steeds meer verantwoordelijkheid bij gemeenten en burgers gelegd. Daardoor krimpt de institutionele zorg, wat ingrijpende gevolgen heeft voor de zorghuisvesting. Door leegstand en afschrijvingen op de bestaande gebouwenvoorraad kampen zorginstellingen met financiële problemen. Alternatieven voor de groeiende wens van kleinschaligheid en maatwerk vanuit de samenleving ontbreken. Het beleid verandert dus sneller dan de institutionele zorg kan bijbenen. Tegelijkertijd ontbreken goede initiatieven om de blijvende vraag naar zorg op een andere wijze te organiseren en huisvesten. Bestaande initiatieven voor zelforganisatie zijn veelal geïsoleerd en krijgen nog te weinig steun vanuit het beleid en de instituties.

Voor de ontwerpogpave is van belang dat het aanbod aan zorghuisvesting vooral te grootschalig is voor zelforganisatie en het bestaande woningaanbod zelden de juiste ruimtelijke context biedt voor coöperaties en bewonerscollectieven. In Nederland ontbreekt veelal een schaal tussen de eengezinswoning en de seriematige woningbouw. Zie onder meer Lay-out 21: Ruimte voor de Tussenmaat. Omgaan met de veranderende woningvraag.

Het Stimuleringsfonds roept ontwerpers op om oplossingen te genereren voor de veranderingen in de organisatie en huisvesting van de zorg. De vraag is welke expertise ontwerpers kunnen bieden om bewoners met een zorgvraag te helpen om op basis van zelforganisatie hun eigen zorgomgeving te creëren. Samenwerking met lokale initiatieven en instellingen verdient aanbeveling in verband met het versterken van de realiteitswaarde. Onderzoek naar transformatiemogelijkheden van de bestaande voorraad zorggebouwen, het woningaanbod, ander vastgoed en/of de leefomgeving maakt deel uit van het project.

3.1.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep 'Zelforganisatie in de Zorg' werden 33 voorstellen ingezonden. Bij de beoordeling en selectie van de projectvoorstellen werd Helene Wüst, Raad van bestuur Woon Zorg Centrum IJsselheim, was als externe deskundige betrokken. Uit alle inzendingen werden de volgende 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking.

- Van Bergen Kolpa Architecten: Familie-erf, Familie-hof, Familie-huis
- FORESTI i.s.m. buro MA.AN: Werk voor mensen met een beperking
- Drost + van Veen architecten: Antroposofie als katalysator voor verandering in de organisatie en huisvesting van zorg
- Bureau Ritsema: Grijstinten in de Tussenmaat
- Jefvanderputte architectuur: Wonen zonder zorg(en)?

Aan ieder voorstel is een bedrag van maximaal €10.000,- verleend voor de uitwerking van een gedegen projectplan, waarmee in een later stadium opnieuw subsidie kan worden aangevraagd voor de uitvoering.

3.1.2 Beoordeling vervolgaanvragen

De geselecteerde teams zijn er allemaal in geslaagd om aan het einde van de startsubsidiefase op 1 mei 2014 een uitgewerkt projectvoorstel in te dienen. De uitgewerkte vervolgaanvragen werden beoordeeld door een adviescommissie bestaande uit: Madeleine Maaskant en Henri Snel. De beoordeling van de uitgewerkte voorstellen heeft eind mei plaatsgevonden, waarna de bekendmaking van de uitslag op 1 juli 2014 volgde en de projecten definitief van start konden gaan.

Binnen het Open Oproep thema 'Zelforganisatie in de Zorg' werden 5 voorstellen geselecteerd voor verdere uitwerking. In de volgende fase werd voor de uitvoering van de projecten gezamenlijk €179.810,- aangevraagd. De commissie heeft uiteindelijk over 4 vervolgaanvragen een positief advies afgegeven, waarvan 3 onder voorwaarden en 1 met aanbevelingen. 1 Vervolgaanvraag werd afgewezen. Daarmee werd in deze ronde in totaal €142.970,- subsidie toegekend. Het restant van het beschikbare budget €7.030,- kan in een later stadium worden aangewend om onder de gehonoreerde projecten een besloten Open Oproep voor de verspreiding van de onderzoeksresultaten te organiseren. **tabel 7** geeft een overzicht van de totale projectkosten, de mate van cofinanciering, het gevraagde bedrag en het toegekende subsidie per project.

tabel 7

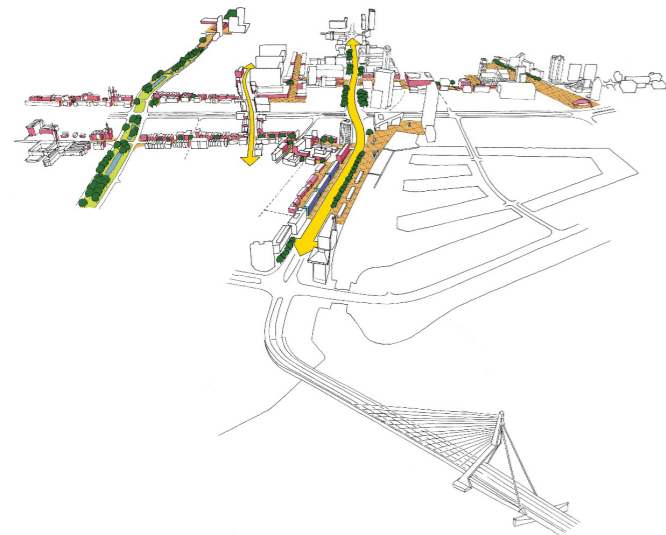
Naam aanvrager	Titel project	Startsubsidie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Foresti i.s.m. buro MA.AN	Werken met Beperking	€ 10.000	€ 99.480,00	€ 55.510	€ 43.970	€ 43.970
Bureau Ritsema	Grijstinten in de Tussenmaat	€ 10.000	€ 66.500,00	€ 34.500	€ 32.000	€ 32.000
van Bergen Kolpa Architecten	Familie-Erf, Familie-Hof, Familie-Huis	€ 9.710	€ 55.040,00	€ 18.200	€ 36.840	€ 0
Drost + van Veen architecten BV	Ubuntuplein (ont)zorg!	€ 10.000	€ 91.594,00	€ 59.594	€ 32.000	€ 32.000
jefvandenputte architectuur	wonen zonder zorg(en)?	€ 10.000	€ 135.000,00	€ 100.000	€ 35.000	€ 35.000
	Totaal	€ 49.710	€ 447.614,00	€ 267.804	€ 179.810	€ 142.970

3.1.3 Korte projectbeschrijvingen gehonoreerde projecten

De startfase van de geselecteerde voorstellen was erop gericht de onderzoeken verder aan te scherpen, onderzoeksvragen uit te werken, relevante partners te betrekken en inhoudelijk en financieel draagvlak voor het project te creëren. Op de volgende pagina's volgt een overzicht met geactualiseerde projectbeschrijvingen.

Foresti i.s.m. buro MA.AN: Werken met Beperking

Het onderzoek besteedt aandacht aan de werk- en woonsetting van mensen met een beperking. Per 1 januari 2015 treedt de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) in werking. De middelen die de Rijksoverheid aan gemeenten ter beschikking stelt voor Sociale Werkvoorzieningen en Dagbestedingscentra liggen 30% lager dan de kosten van het huidige voorzieningenaanbod. Veel Dagbestedingscentra zijn onderdeel van grote zorginstellingen en bevinden zich op relatief dure vestigingsplaatsen. De bezuinigingen zullen tot reorganisaties leiden, waarbij sommige centra moeten sluiten en andere een meer marktgerichte oriëntatie krijgen. Centra met een marktgerichte productie kunnen voorzien in een actuele vraag naar eerlijke ambachtelijke producten en lokale productie. Op deze manier kunnen de centra meer inkomsten genereren en bovendien een bijdrage leveren aan de lokale wijk-economie. Zo kunnen ze een rol spelen in de leegstandsproblematiek, worden lokale zorgstructuren overeind gehouden en wordt de zichtbaarheid van kwetsbare doelgroepen vergroot. Het onderzoek richt zich op drie casestudiegebieden in Rotterdam. Het onderzoek is een gezamenlijk project van FORESTI en buro MA.AN, daarnaast wordt onder andere samengewerkt met WoonCompas, zorginstellingen, ambachtsbedrijven, lokale overheden en de mensen om wie het project draait.

Afbeelding 'Concentratiegebied nieuwe ambacht' uit het voorstel Werken met Beperking van Foresti i.s.m. buro MA.AN

Bureau Ritsema: Grijstinten in de Tussenmaat

De Nederlandse samenleving verandert van een verzorgingsstaat naar een participatiemaatschappij, waarin van burgers wordt verwacht dat zij meer eigen initiatief ontplooiën. Door aanpassingen in het zorgbeleid en een verhoogde eigen bijdrage wordt het voor een groeiende groep ouderen aantrekkelijk om op eigen initiatief oplossingen voor gedifferentieerde woonomgevingen te ontwikkelen die in hun zorgbehoeften voorzien. De tussenmaat levert daarbij

belangrijke voordelen op ten opzichte van de grote schaal, omdat het meer mogelijkheden geeft voor een goede aansluiting bij bestaande ruimtelijke en sociale netwerken, meer ruimte biedt voor zelforganisatie en differentiatie en nieuwe innovatieve vormen van opdrachtgeverschap stimuleert. Daarnaast biedt het kansen voor collectieve kwaliteiten en programma's. Via een multidisciplinaire analyse van geslaagde buitenlandse voorbeelden wordt onderzocht waar de kansen liggen voor het ontwikkelen van nieuwe kleinschalige woonzorgmodellen. Deze worden vervolgens zowel voor een dorpse als een stedelijke context uitgewerkt in twee casestudies, waarbij expertise wordt ingewonnen op het gebied van ruimtelijk ontwerp, ruimtelijk en sociaal onderzoek, zorg, organisatie, financiën, journalistiek en planologie. Het onderzoek resulteert in een catalogus van kansrijke en gedifferentieerde woonzorgmodellen.

Drost + van Veen architecten BV: Ubuntuplein (ont)zorg!

Door de scheiding van wonen en zorg komt de verantwoordelijkheid voor de organisatie van zorg steeds meer bij zorgbehoevenden zelf te liggen. Dit zorgt voor nieuwe verhoudingen en netwerken tussen burgers, gemeenten en zorgaanbieders. Bij zelforganisatie ligt de uitdaging vooral in de procesmatige kant, zoals de besluitvorming, inspraakprocedures en het ontwikkelen van gezamenlijke PVE's. Drost + van Veen architecten heeft hier vanaf 2010 veel ervaring mee opgedaan sinds ze nauw betrokken raakte bij de planontwikkeling van het Ubuntuplein, een kleinschalig woonzorgproject in Zutphen dat vanuit een bewonerscollectief is ontstaan. In het project staat het antroposofisch gedachtegoed centraal. Er wordt een leef- en zorgomgeving gecreëerd die uitgaat van het zelfregulerende vermogen van de mens. Dit onderzoek bouwt daarop voort en moet een impuls geven aan de ontwikkeling van nieuwe woonconcepten in de zorg. Het resulteert in geabstraheerde typologische ontwerpmodellen die breed toepasbaar zijn in zowel nieuwbouw- als transformatieprojecten. Het dient initiatiefnemers van woonzorgprojecten reeds in een vroeg stadium inzicht te geven in de keuzemogelijkheden in relatie tot ruimtelijke, programmatische en financiële consequenties. In het onderzoek wordt samengewerkt met strategen en diverse belangwekkende partijen met expertise op het gebied van de sociologie en antroposofische zorg.

Jefvandenputte architectuur: Wonen zonder zorg(en)?

Door de scheiding in de financiering van wonen en zorg zullen naar verwachting meer ouderen langer thuis blijven wonen. Enerzijds leidt dit tot een groeiende vraag naar aangepaste en toegankelijke woningen en woonomgevingen en anderzijds tot een verwachte leegstand van met name verzorgingstehuizen, volgens de probleemeigenaren zo'n 30 tot 50%. In het onderzoek worden nieuwe perspectieven voor leegkomende tehuizen ontwikkeld en wordt onderzocht hoe de locaties of delen ervan een rol kunnen spelen bij de organisatie van kleinschalige bewonerscollectieven met een zorgvraag. Door een systematische ruimtelijke verkenning van acht representatieve Rotterdamse casussen zal meer inzicht worden verkregen in de potenties van bestaande grootschalige zorgcomplexen, bijvoorbeeld in de huisvesting van kleinschalige collectieve woonvormen of als voorzieningenknooppunten in woonservicegebieden. Van de acht pilotprojecten is het conceptrapport van de testcase Kleiweg opgeleverd en is testcase Borgstate in ontwikkeling. In het onderzoek wordt samengewerkt met de Veldacademie en zal een team van lokale partners worden samengebracht, variërend van zorgaanbieders en eigenaren tot welzijnsorganisaties en bewonersgroepen.

3.2 Open Oproep 2014: Experimenteren met Stadslabs

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie roept lagere overheden, opdrachtgevers, culturele instellingen en collectieven van ontwerpers, professionals en particulieren

op om voorstellen in te dienen die bijdragen aan het opzetten en (door)ontwikkelen van Stadslabs die werken aan actuele ruimtelijke opgaven. Het opbouwen van een kennisnetwerk, waarin men gebruik maakt van elkaars expertise is onderdeel van de opgave.

De ontwikkeling van steden ligt van oudsher bij de gemeentelijke diensten. Maar als gevolg van gedecentraliseerde taken en verantwoordelijkheden beschikken deze afgeslankte organisaties over weinig vrije ruimte. Urgente ruimtelijk-economische en sociaal-maatschappelijke vraagstukken blijven liggen. In meerdere steden en regio's springen collectieven van particulieren en professionals, ontwerpers en opdrachtgevers, in het ontstane gat. Deze stadslabs vervullen vanwege hun activistische houding, onafhankelijke positie en multidisciplinaire karakter een interessante functie in het werken aan urgente ruimtelijke opgaven. Gemeenten maken in sommige gevallen gebruik van de verzamelde kennis en ervaring van dergelijke netwerken. In de praktijk echter wordt de continuïteit van dergelijke werkvormen bedreigd door een gebrek aan financiering. Het opbouwen en uitwisselen van expertise kan bovendien worden verbeterd.

Oproep

Het Stimuleringsfonds roept initiatiefnemers van stadslabs, ateliers en andere innovatieve samenwerkingsverbanden om voorstellen in te dienen voor de opzet, dan wel continuering van lokaal verankerde werkvormen. Deze Open Oproep is gericht op de doorontwikkeling van bestaande stadslabconcepten en het opzetten van – experimenteren met – nieuwe open organisatievormen, waarbinnen ontwerpers, opdrachtgevers, maatschappelijke partijen, bewoners en andere stakeholders aan urgente ruimtelijk-economische en sociaal-maatschappelijke vraagstukken werken.

Analyse van en reflectie op de functie, opzet en effectiviteit van stadslabs is voorwaarde voor subsidiëring. Het Stimuleringsfonds zal hierbij een ondersteunende en coördinerende functie vervullen.

Het uitwisselen van kennis en ervaring tussen bestaande en nieuwe stadslabconcepten en de opbouw van een kennisnetwerk wordt in een later stadium door het Stimuleringsfonds ondersteund als onderdeel van het flankerend beleid bij deze Open Oproep.

Context

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie heeft opdracht van de ministeries IenM en OCW om binnen het kader van de Actieagenda Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp (AARO) een programma uit te voeren gericht op 'Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap'. Deze Open Oproep heeft betrekking op de volgende twee doelstellingen:

- Het actief en gericht delen van kennis en ervaring over de veranderende rol van het opdrachtgeverschap in de aanpak van urgente opgaven, inclusief de daarvoor noodzakelijke

tabel 8

Naam aanvrager	Titel project	Locatie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Stichting De Dépendance	Torre Hofplein	Rotterdam	€ 28.000,00	€ 3.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Coöperatie STEK	Stadslab Luchtkwaliteit	Rotterdam	€ 14.000,00	€ 0,00	€ 14.000,00	€ 14.000,00
Stichting Amsterdam Midwest	Open Coop MidWest	Amsterdam	€ 34.840,00	€ 10.000,00	€ 24.840,00	€ 24.840,00
Stichting Donkeypedia	Stadslab BSH	Amsterdam	€ 65.000,00	€ 40.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
KAW	Stadslab St. Joseph	Eindhoven	€ 25.000,00	€ 0,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
YPRO	YPRO Medialab Strijp 5	Eindhoven	€ 272.000,00	€ 247.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Stroom Den Haag	Stadsklas 2015. Learning by doing	Den Haag	€ 29.800,00	€ 4.800,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Stadskwkerij de Groene Helden	Groene Helden Buurtlaboratorium	Den Haag	€ 35.035,00	€ 10.035,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Gemeente Maastricht	Maastricht-LAB Next	Maastricht	€ 567.704,00	€ 542.704,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Stadslab Roermond	Van experiment naar realisatie	Roermond	€ 23.690,00	€ 4.420,00	€ 19.270,00	€ 19.270,00
Departement Tijdelijke Ordening	DTO college	Arnhem	€ 75.000,00	€ 50.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Zij aanzicht	Veluwe stoofpot in Uddel	Apeldoorn	€ 34.840,00	€ 10.000,00	€ 24.840,00	€ 24.840,00
Stichting Lenteveld	Stadslab Nijmegen	Nijmegen	€ 50.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Gemeente Almelo	Vrije ruimte voor stadslandbouw	Almelo	€ 35.000,00	€ 10.000,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Atelier VA	Dorpslab Castricum	Castricum	€ 34.736,00	€ 10.250,00	€ 24.486,00	€ 24.486,00
Platform Duurzaamheid Dordrecht	Stadslab water in de Dordtse ruimte	Dordrecht	€ 52.680,00	€ 27.680,00	€ 25.000,00	€ 25.000,00
Stichting Polderlab	Digitaal Polderlab	Zuiderzeepolders	€ 24.527,00	€ 0,00	€ 24.527,00	€ 24.527,00
	Totaal		€ 1.401.852,00	€ 994.889,00	€ 406.963,00	€ 406.963,00

- competenties bij ontwerpers en opdrachtgevers, processen en instrumenten;
- Het reflecteren op de beschikbare kennis en ervaring met het oog op het ontwikkelen van nieuwe concepten en handreikingen.

Beoordeling

Het Stimuleringsfonds selecteert samen met twee externe adviseurs maximaal 8 voorstellen, die een eenmalige projectsubsidie ontvangen van max. € 25.000,- per initiatief. Voorstellen dienen inzicht te geven in de organisatievorm, de betrokken expertise en coalitiepartners en de opgaven waaraan gaat worden gewerkt.

De adviseurs toetsen in hoeverre de voorstellen aansluiten bij de doelstellingen van deze Open Oproep en samenhangen met het thema 'Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap'.

3.2.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

Naar aanleiding van de Open Oproep 'Experimenteren met Stadslabs' werden in totaal vanuit het hele land maar liefst 89 stadslab voorstellen ingediend. Om tot een goede selectie te komen zijn deze voorstellen ter advies voorgelegd aan een deskundige groep van externe adviseurs bestaande uit: Kristiaan Borret - decaan Faculteit Ontwerpwetenschappen Universiteit Antwerpen en voormalig stadsbouwmeester Antwerpen, Pieter Klomp - teamleider Stadsdelen DRO Amsterdam en Saskia Beer - Voile Architecten en oprichter Glamourmanifest. In de Open Oproep tekst stond geschreven dat een maximum aantal van 8 projecten zou worden geselecteerd. Daarbij waren we echter uitgegaan van circa 40-50 inzendingen.

Omdat zowel het aantal als de kwaliteit van de inzendingen onze verwachtingen sterk heeft overtroffen bleek het budget dat we aanvankelijk voor deze Open Oproep gereserveerd hadden staan (€ 200.000,- > budget Open Oproep + subsidies, in verband met het verstrekken van eenmalige projectsubsidies) niet toereikend te zijn. Wij hebben daarom in overleg met IenM besloten het beschikbare budget te verdubbelen, zodat verspreid over het land zoveel mogelijk verschillende projecten van start kunnen gaan en we volgend jaar over een solide basis beschikken voor het opbouwen van een overkoepelend kennisnetwerk.

De commissie heeft uiteindelijk 17 voorstellen boven de andere inzendingen verkozen. Het benodigde subsidiebudget voor de financiering van de geselecteerde projecten bedraagt € 406.963,-. **tabel 8** geeft een overzicht van de financiering.

In februari 2015 organiseert het fonds een kennismakingsbijeenkomst

voor de geselecteerde stadslabs. Dit vormt het startpunt voor de opbouw van het overkoepelende kennisnetwerk dat het Stimuleringsfonds in de komende jaren wil opzetten. De VPRO is door het fonds benaderd om hierbij als mediapartner op te treden. Een aanvullende opdracht vanuit het budget voor flankerende activiteiten behoort tot de mogelijkheden.

3.2.2 Korte projectbeschrijvingen geselecteerde stadslabs

Stichting De Dépendance - Torre Hofplein, Rotterdam Samen met ontwerp bureau ZUS initieert De Dépendance stadslaboratorium ‘Torre Hofplein’. Het team wil de leegstaande Hofpoort, het voormalige Shellkantoor in het centrum van Rotterdam, en zijn directe omgeving door middel van programma tot leven wekken. De initiatiefnemers bouwen hiermee voort op de kennis die zij hebben opgedaan bij de herprogrammering van het tegenovergelegen Schieblock. Het project bestaat uit een tentoonstelling, een experimentele reeks publieke gesprekken en een ontwerpnd onderzoek. Met het project wil men een kennisnetwerk opbouwen en aanbevelingen aandragen voor actuele ruimtelijk-economische vraagstukken die spelen in de stad Rotterdam. De aanvraag is met name gericht op de experimentele reeks publieke gesprekken.

Coöperatie STEK - Stadslab Luchtkwaliteit, Rotterdam De Rotterdamse ‘s-Gravendijkwal is na de Haagse Javastraat Nederlands slechtste straat qua gemeten luchtkwaliteit. Plannen om de weg te overkappen, en zo de leef- en verblijfskwaliteit voor omwonenden te verbeteren, werden in 2011 vanwege de hoge kosten op de lange baan geschoven. In de stad van de toekomst gaat men anders om met mobiliteit. Vervoersstromen worden anders georganiseerd en auto’s minder vervuilend. Stadslab Luchtkwaliteit wil inspiratie bieden voor ruimtelijke ingrepen in de stad die op relatief korte termijn bijdragen aan het verbeteren van de luchtkwaliteit. Hiervoor organiseert Stek een aantal evenementen en richt zij een online platform op voor uitwisseling tussen experts, bewoners, ondernemers en politici. Het programma focust op thema’s zoals groen, water en techniek.

Stichting Amsterdam Midwest - Open Coop MidWest, Amsterdam

In 2012 werd stichting Amsterdam MidWest door ondernemende buurtbewoners opgericht om ‘De Wissel’, een voornalig schoolgebouw in de Baarsjes, te beheren en te programmeren. MidWest is inmiddels uitgegroeid tot een wijkonderneming die de sociale cohesie versterkt, de wijkeconomie stimuleert en talentontwikkeling mogelijk maakt. Om de maatschappelijke impact en de professionaliteit te vergroten krijgt MidWest eind 2014 een coöperatieve vorm, waarbij men ernaar streeft het lokale draagvlak te verstevigen. Hiertoe is een verdienmodel ontwikkeld, waarbij het gesloten gebouw zich als een toegankelijke ontmoetingsplek moet presenteren. Om dit mogelijk te maken is een ruimtelijke optimalisatie noodzakelijk; MidWest laat hiertoe een verkennend onderzoek uitvoeren.

Stichting Donkeypedia - Stadslab BSH, Amsterdam Buiksloterham (BSH) is een industriegebied annex bedrijventerrein in Amsterdam Noord dat in de komende decennia wordt omgevormd tot een gemengd woon/werkgebied. Deze gebiedsontwikkeling wordt gekenmerkt door een open bestemmingsplan, veel mogelijkheden voor zelfbouw, een coöperatief proces en ruimte voor experiment. Toekomstige bewoners zijn samen met creatieve professionals reeds van start gegaan met verschillende initiatieven die eraan moeten bijdragen dat Buiksloterham een circulaire wijk wordt. Kwartiermaker Frank Alsema wil aan alle initiatieven een platform bieden en zet Stadslab BSH op om ze te organiseren, samen met stakeholders een sociale en culturele agenda voor het gebied te ontwikkelen en zo het (zelf)organiserend vermogen van Circulair Buiksloterham te vergroten.

KAW - Stadslab St. Joseph, Eindhoven In 2007 werd de Eindhovense wijk Doornakkers als aandachtswijk bestempeld. Sindsdien heeft men veel energie gestoken in het verhogen van de leefbaarheid. In 2013 gaf de gemeente opdracht om het voormalig parochiecluster St. Joseph via een open planproces te transformeren tot een aantrekkelijk semi-openbaar gebied. Vrijwel gelijktijdig zijn in de wijk verschillende bottom-up

initiatieven ontstaan. Tijdens de analysefase werd duidelijk dat deze ontwikkelingen elkaar goed zouden kunnen versterken. Geen top-down of bottom-up benadering, maar een coöperatief proces met een gezamenlijk perspectief. De kern van het voorgestelde transitieplan wordt gevormd door de wisselwerking tussen de top-down opgave (herontwikkeling van het gebied) en de bottom-up sturing (vraaggericht programma). In Stadslab St. Joseph vervult KAW een intermediaire rol bij het aanjagen, afstemmen en coachen van activiteiten en partijen.

VPRO - VPRO Medialab Strijp S, Eindhoven De VPRO constateert dat Strijp-S internationaal voorloper is op het gebied van technologische innovatie, maar stelt ook dat er een zekere beslotenheid in het gebied is geslopen. Om de ontwikkelingen van Strijp-S zichtbaarder te maken wil de VPRO op het Strijp-S terrein in Eindhoven een medialab bouwen. Makers en producenten komen zo in nauw contact te staan met de creatieve en hightech gemeenschap op Strijp-S. Binnen het medialab wordt geëxperimenteerd met nieuwe manieren van mediagebruik, die het gebied een gezicht naar buiten geven. Tevens kan het lab unieke content leveren aan diverse VPRO programma’s en producties.

Stroom Den Haag - Stadsklas 2015. Learning by doing, Den Haag

De Stadsklas is een initiatief van Stroom Den Haag. Het is in 2014 opgezet als een ‘learning by doing’ programma over vaardigheden die nodig zijn om de stad op andere manieren tot ontwikkeling te brengen. De Stadsklas heeft een uitgesproken interactief en mobiel karakter. Gidsen uit de wereld van kunst en architectuur nemen deelnemers mee naar projecten waar zij deze vaardigheden (bewust of onbewust) hebben ontwikkeld en/of ingezet. In gesprek met elkaar worden zowel de projecten als de vaardigheden tegen het licht gehouden en in relatie gebracht met de praktijken van deelnemers. Stroom wil de Stadsklas verder ontwikkelen tot een platform waarin niet zo zeer aan actuele ruimtelijke opgaven wordt gewerkt, maar vooral aan het ontwikkelen en aanleren van vaardigheden waarmee die actuele ruimtelijke opgaven opgepakt kunnen worden.

Stadskwekerij de Groene Helden - Groene Helden Buurtlaboratorium, Den Haag

Stadskwekerij de Groene Helden is betrokken bij de Zeeheldentuin, een groot buurtparticipatie project in Den Haag. Deze buurtuin is een bewonersinitiatief dat door vrijwilligers is opgezet en uitgewerkt, waaronder door Stadskwekerij de Groene Helden, DGJ Architects & Landscapes en Tiessens Gebiedsontwikkeling. De kennis en ervaring die daarbij is opgedaan wil men gebruiken om de ontwikkeling van soortgelijke groene buurtinitiatieven te stimuleren en te ondersteunen. In een serie openbare buurtlaboratoria met workshops over buurtgroen en stadslandbouw richten de Groene Helden zich onder andere op bewoners, gemeenten en ruimtelijke professionals. Hiermee ondersteunen zij initiatiefnemers van groene buurtprojecten in de verschillende fasen van planvorming, realisatie en nazorg.

Gemeente Maastricht - Maastricht-LAB Next, Maastricht Het M-lab is sinds 2012 actief als externe denktank van de gemeente Maastricht. Het is opgericht om de transitie naar nieuwe vormen van stadsontwikkeling te stimuleren en een impuls te geven aan stedelijke (her)ontwikkeling. In de eerste twee jaar zijn interessante resultaten behaald en is men tot nieuwe inzichten gekomen die bijdragen aan de doorontwikkeling van het M-lab. Om het debat over nieuwe stadsontwikkeling verder te stimuleren kiest men in de volgende fase voor een meer open werkwijze c.q. co-creatief proces met Open Oproepen, publieke bijeenkomsten, het Stadmakers netwerk en nieuwe samenwerkingsverbanden met individuele partijen, organisaties en kennisinstellingen.

Stadslab Roermond - Van experiment naar realisatie, Roermond Stadslab Roermond is begin 2013 opgericht en functioneert als open platform en kennisnetwerk voor nieuwe stedelijke opgaven. In 2015 wil ze onderzoek doen naar haar eigen organisatie en positionering binnen de actuele lokale context en naar het bestaansrecht van stadslabs in het algemeen. Voor dit onderzoek put ze hoofdzakelijk uit eigen ervaringen. In 2013 schreef het Stadlab de prijsvraag ‘Roermond in de Steigers’ uit voor de ontwikkeling van een viertal vergeten locaties in de binnenstad van Roermond. Twee van de vier winnende voorstellen hebben inmiddels geleid tot productieve samenwerking met verschillende partners en zullen in 2015 als project doorgang vinden.

Departement Tijdelijke Ordening - DTO college, Arnhem Het DTO college van het Departement Tijdelijke Ordening uit Arnhem is een alternatief kennisontwikkelingstraject voor ruimtelijke professionals, waarin zogenaamde ‘Middle-up-down’ ruimtelijke ontwikkelingsprojecten centraal staan. Dit zijn stedelijke ontwikkelingsprojecten waarbij vanuit een gemeenschappelijk belang wordt samengewerkt tussen overheden, ondernemers, culturele instellingen en betrokken inwoners en professionals. Het DTO college bestaat uit twee fasen; het bezoeken en analyseren van een aantal ‘Middle-up-down’ projecten en het ontwikkelen van nieuwe strategieën voor vier locaties die om deze aanpak vragen. Naast DTO zijn ook architectuurcentrum CASA Arnhem en lokale overheden aangehaakt.

Zijaanzicht - Veluwe stoofpot in Uddel, Apeldoorn De gemeente Apeldoorn en Zijaanzicht willen met een gebiedsLAB aansluiting zoeken bij de hechte gemeenschap in en om Uddel en samen met de bewoners werken aan het versterken van de economische weerbaarheid van het gebied. De agrarische en militaire economie is langzaam uit het gebied aan het verdwijnen. Dit komt tot uitdrukking in een toenemend aantal vrijkomende en van functie veranderende agrarische erven en kazernes. De optelsom van separate initiatieven voor herprogrammering resulteert nog niet in een nieuwe economische motor voor het gebied. De behoefte om nieuwe initiatieven op gebiedsniveau met elkaar in verband te brengen is daarom groot. Het gebiedsLAB moet de lokale dialoog op gang brengen en kansen voor het gebied in kaart brengen. Zo werkt men toe naar een concrete eerste stap in de transformatie van dorp en buitengebied.

Stichting Lenteveld - Stadslab Nijmegen Stadslab Nijmegen is een gezamenlijk initiatief van Stichting Lenteveld, de Commissie Beeldkwaliteit Nijmegen en Architectuur Centrum Nijmegen (ACN). Het heeft tot doel bottom-up initiatieven en top-down kwaliteit-kaders met elkaar te verenigen. In samenwerking met de Raadboud Universiteit Nijmegen (RU) en ArtEZ hogeschool voor de kunsten Arnhem wordt aan de hand van drie concrete casussen een methodiek ontwikkeld om burgerinitiatieven in te bedden in ruimtelijke planontwikkelingen binnen gemeenten. Stadslab Nijmegen wil zo een fundament leggen om projecten in de toekomst succesvol aan te vliegen. De ontwikkelde methodiek, met daaraan gekoppeld het netwerk en de opgedane kennis en ervaring, dient als input voor het vervolg.

Gemeente Almelo - Vrije ruimte voor stadslandbouw, Almelo De gemeente Almelo heeft sinds 2012 geëxperimenteerd met het agenderen en mogelijk maken van tijdelijke invullingen van langdurig braakliggende terreinen en leegstaande gebouwen. Uit de evaluatie van die experimenten heeft de gemeente belangrijke lessen getrokken die ze nu wil inzetten bij een reeks pilotprojecten rond een duurzame invulling van braakliggende terreinen. Onder de noemer ‘Vrije ruimte voor stadslandbouw’ wil ze gedurende twee jaar samen met belanghebbende partijen naar de realisatie van vier concrete stadslandbouwprojecten toewerken, daarbij zal ze zelf vooral een faciliterende rol vervullen. Aan de hand van deze pilotprojecten worden de rollen van de diverse betrokken partijen nader gedefinieerd, wordt een kennisnetwerk opgebouwd en een blauwdruk ontwikkeld voor een duurzame ontwikkeling van braakliggende terreinen en gebouwen.

Atelier VA - Dorpslab Castricum, Castricum Dorps slab Castricum is opgezet als een ondersteunende netwerkorganisatie aan de Castricumse gemeenschap. De gemeente Castricum bestaat uit een aantal dorpen en kent met haar vele burgerinitiatieven een enorm potentieel aan burgerkracht. Het ontbreekt deze initiatieven echter aan kennis en onderlinge verbinding om vanuit innovatief meervoudig opdrachtgeverschap een stempel te drukken op de lokale ruimtelijke ordening. Dorpslab Castricum wil daarom de verbindende factor zijn tussen bewoners, ondernemers en de (semi)publieke sector. Het brengt stakeholders of probleemeigenaren samen in proeflabs over specifieke onderwerpen. Deze ontwerplabs hebben een open online karakter en worden ondersteund door intensief gebruik van media en digitale technologie.

Platform Duurzaamheid Dordrecht - Stadslab water in de Dordtse ruimte, Dordrecht Platform Duurzaamheid Dordrecht wil een pilot voor een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting van de stad uitvoeren. Het klimaatbestendig en water robuust maken van de stad is een

optelsom van vele grote en kleine maatregelen, die stap voor stap genomen moeten worden en gericht zijn op het verlagen van de kwetsbaarheid voor waterschade en -overlast. De pilot wordt uitgewerkt binnen het Stadslab Water in de Dordtse ruimte dat is opgezet als coalitie van verschillende private en publieke partners. De gemeente Dordrecht zal een locatie aanwijzen voor de uitvoering van het pilotproject. Het doel van de pilot is om gebruik te maken van burgerinitiatieven bij de aanpak van de wateropgave in de stad. Ontwerpend onderzoek wordt ingezet om ideeën, wensen en expertise bij elkaar te brengen en te vertalen naar inspirerende ruimtelijke concepten die het proces aanjagen.

Stichting Polderlab - Digitaal Polderlab, Zuiderzeepolders In de voormalige Zuiderzeepolders ontstaan als gevolg van een terugtrekende overheid, de economische crisis en vraag naar nieuwe producten nieuwe samenwerkingsvormen. In het Polderlab wordt vanuit drie invalshoeken (de dorpen, de steden en het landelijke gebied) onderzoek gedaan naar het nieuwe maatschappelijke krachtenveld. Doel is om dat te verbinden met actuele ruimtelijke opgaven en daar effectieve oplossingen voor aan te dragen. Op dit moment werkt het Polderlab reeds samen met bewoners, woningcorporaties, gemeenten, onderwijsinstellingen en kennisinstututen aan drie deelprojecten die overeenkomen met de drie invalshoeken. De inzending betreft een overkoepelend digitaal en interactief platform, waarop informatie over de projecten met een breed publiek wordt gedeeld en discussies worden aangewakkerd. Hiermee wil het een bijdrage leveren aan de vernieuwing van de polder.

Kennisnetwerk

De ondersteunde labs hebben in het afgelopen jaar veel kennis en ervaring opgedaan. Maar ook op allerlei andere plekken wordt volop geëxperimenteerd en kennis opgebouwd. Juist door de veelheid aan initiatieven is het de vraag of er wel voldoende van elkaars experimenten wordt geleerd. Al tijdens de experimentele fase zijn veel stadslabs op zoek naar meer continuïteit en een verdere professionalisering van hun model. Door krachten te bundelen en gebruik te maken van elkaars expertise kan de effectiviteit van de stadslabs worden vergroot. In twee door het fonds georganiseerde bijeenkomsten deelden de geselecteerde labs relevante inzichten met elkaar en met andere geïnteresseerden en belanghebbenden (de verslagen zijn hier en hier online terug te lezen). Deze activiteiten zullen in 2016 worden voortgezet.

3.3 Open Oproep 2015: Stadslabs - anders werken aan urgente opgaven

Voor het tweede achtereenvolgende jaar nodigt het Stimuleringsfonds initiatiefnemers van stadslabs, living labs, ateliers en andere vernieuwende samenwerkingsverbanden uit om voorstellen in te dienen voor het opzetten, dan wel continueren, van lokaal verankerde vrije werkvormen waarin wordt geëxperimenteerd met nieuwe manieren van ‘stad-maken’. Nieuwe en meer traditionele stadmakers kunnen daarbij verschillende rollen en verantwoordelijkheden op zich nemen. Deze Open Oproep is gericht op het doorontwikkelen en professionaliseren van bestaande stadslabconcepten en het opzetten van nieuwe organisatievormen, waarbinnen collectieven van bewoners, ondernemers, ontwerpers en andere ruimtelijk professionals samen met lokale overheden, culturele instellingen en maatschappelijke partijen aan urgente ruimtelijke en sociaal-maatschappelijke opgaven werken.

Bewoners, burgers en ondernemers voelen steeds vaker eigenaarschap voor hun woon- en werkomgeving en zien ook kansen in het kader van beheer en kwaliteitsverbetering, maar vaak lukt het hen niet om de juiste ingang bij lokale overheden te vinden. Tegelijkertijd geven lokale overheden aan dat ze graag maatwerk willen leveren en bottom-up ontwikkelingen willen faciliteren, maar voor hen is het niet altijd duidelijk wie welke belangen vertegenwoordigt en met welk draagvlak. Daardoor kan het lastig zijn om te bepalen wie de aangewezen gesprekspartner is om vorm te geven aan de verdere ontwikkeling van een initiatief. Stadslabs beschikken over de potentie om als intermediair platform te opereren, top-down en bottom-up partijen met elkaar te verbinden,

zo nodig draagvlak te organiseren en de te investeren energie in goede banen te leiden.

Uit de inzendingen selecteert het Stimuleringsfonds maximaal 15 voorstellen, die een projectsubsidie ontvangen van max. € 25.000,- per initiatief. Het fonds laat zich hierbij adviseren door Pieter Klomp, -Afdelingshoofd Ruimte en Duurzaamheid DRO Amsterdam en Saskia Beer - ZO!City en oprichter Glamourmanifest. De voorstellen dienen inzicht te geven in de opgaven waaraan wordt gewerkt, de organisatievorm, de betrokken expertise en de coalitiepartners. De adviseurs toetsen in hoeverre de voorstellen aansluiten bij de doelstellingen van deze Open Oproep en samenhangen met het thema ‘Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap’.

Reeds eerder door het fonds ondersteunde stadslabs kunnen ook aan deze Open Oproep deelnemen. Verwacht wordt dat zij duidelijk aangeven op welke wijze het eigen lab zich ontwikkelt en wat de toekomstige activiteiten toevoegen. Van alle stadslabs wordt een actieve deelname aan de lerende stadslab-community verwacht. Het Stimuleringsfonds zal deze uitwisseling van kennis en ervaring actief ondersteunen.

3.3.1 Inzendingen en geselecteerde voorstellen

De Open Oproep ‘Stadslabs - Anders werken aan urgente opgaven’ leverde in totaal 88 ingediende voorstellen op; qua omvang een vergelijkbaar aantal inzendingen met de voorgaande Open Oproep, waarbij 89 voorstellen werden ingediend. Onder de inzendingen bevonden zich zoals verwacht ook voorstellen van stadslabs die bij de vorige Open Oproep zijn ondersteund. Voor de beoordeling van deze inzendingen was het van belang dat een duidelijke doorontwikkeling werd omschreven of een sterke analyse en reflectie zou plaatsvinden, die van waarde is voor het kennisnetwerk dat door het Stimuleringsfonds rondom de stadslabs wordt opgebouwd.

Algemene indruk

Bij de beoordeling van de inzendingen viel het de adviseurs op dat er in veel steden behoefte blijkt te bestaan aan stadslabs en andere werkvormen waarin top-down en bottom-up elkaar rondom urgente opgaven kunnen ontmoeten. De inzendingen komen vanuit heel het land en er zijn zelfs ook inzendingen bij vanuit België. De ingezonden voorstellen laten een zeer divers beeld aan centrale vraagstukken zien. Sommige voorstellen zijn ruimtelijk, andere meer sociaal-maatschappelijk. Wat ze met elkaar gemeen hebben is dat de opgaven vaak heel locatie specifiek zijn en de gekozen werkwijzen sluiten daarop aan. Zo wordt er vaak met concrete casestudies en pilotprojecten gewerkt waar omheen betrokkenheid en eigenaarschap kan worden gecreëerd. De geselecteerde stadslabs nemen vaak een kritische maar constructieve houding aan ten opzichte van lokale overheden. Zij gaan interessante samenwerkingen aan en betrekken relevante expertises. Ontwerpers vervullen daarbij vaak een intermediaire rol. De opzet en de output van de labs is heel verschillend. Nieuwe labs kiezen vaak voor een

tabel 9

Naam aanvrager	Titel project	Locatie	Projectkosten	Cofinanciering	Gevraagd	Verleend
Coöperatie STEK	Stadslab Luchtkwaliteit Vervolg	Rotterdam	22.000,00	0,00	22.000,00	22.000,00
Gemeente Maastricht	Maastricht-LAB 2016	Maastricht	337.376,00	312.376,00	25.000,00	25.000,00
Stadslab Roermond	Het stadslab-denken: onderzoek in outrospectief	Roermond	21.903,00	3.643,00	18.260,00	18.260,00
Maatschap Lentekracht	Stadslab Nijmegen 2016	Nijmegen	66.000,00	41.000,00	25.000,00	25.000,00
St Platform Duurzaamheid Dordrecht	Stadslab Water in de Dordtse ruimte 2.0	Dordrecht	24.905,00	0,00	24.905,00	24.905,00
Stichting Gastvrij Amsterdam	MAKE ROOM	Amsterdam	18.170,00	0,00	18.170,00	18.170,00
Atelier Oostwaarts	Stent in Oost!	Haarlem	26.320,00	1.320,00	25.000,00	25.000,00
Stichting KOOL	Stadslab Baankwartier	Rotterdam	55.660,00	30.660,00	25.000,00	25.000,00
Stichting De Vechtclub	Herontwikkeling OPG-terrein	Utrecht	61.000,00	36.000,00	25.000,00	25.000,00
Stadslab Leiden	Stadsessies	Leiden	21.904,00	0,00	21.904,00	21.904,00
Studio Strak Plan	Aan de Buurt - De Zuiderpassage	Den Bosch	50.000,00	25.710,00	24.290,00	24.290,00
Stichting Energiefabriek Apeldoorn	Xyleem	Apeldoorn	61.000,00	36.580,00	24.420,00	24.420,00
Stadslab Breda	Stadslab Breda	Breda	50.000,00	25.000,00	25.000,00	25.000,00
Stichting GOUDasfalt	Bestemmen met burgers	Gouda	23.111,00	0,00	23.111,00	23.111,00
Pantopicon	Stadslab 3.0: Designing ‘Samen Stad Maken’ Future(s)	Antwerpen	24.420,00	0,00	24.420,00	24.420,00
	Totaal		863.769,00	512.289,00	351.480,00	351.480,00

activistische aanpak, waarmee ze tot een breed gedragen alternatief ontwikkelplan willen komen. Vervolg voorstellen van eerder ondersteunde labs zijn vaak juist meer reflectief en gericht op kennisontwikkeling. Zo wil een van die labs een meetinstrument ontwikkelen waarmee de maatschappelijke meerwaarde van bewonersinitiatieven binnen de stedelijke ontwikkeling inzichtelijk kan worden gemaakt. Verder valt het op dat in veel labs aandacht wordt besteed aan het documenteren van stappen en het toegankelijk maken van opgedane kennis en ervaring. Door niet alleen de successen, maar ook de moeilijkheden inzichtelijk te maken kan een waardevolle bijdrage aan het kennisnetwerk worden geleverd.

Beoordeling

Zoals gezegd zijn de ingediende voorstellen ter advies voorgelegd aan twee externe deskundigen. Bij de beoordeling van de inzendingen hebben de adviseurs gelet op de relevantie van de geformuleerde opgaven, het plan van aanpak, de organisatievorm, betrokken expertises, coalitiepartners en de coherentie tussen deze onderdelen. Daarbij hebben de adviseurs getoetst in hoeverre de voorstellen aansluiten bij de doelstellingen van deze Open Oproep en samenhangen met het thema ‘Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap’. Met het op te zetten kennisnetwerk in gedachten heeft men gekeken naar de deelbaarheid van de verwachte resultaten en de geografische spreiding van de voorstellenselectie. Na twee beoordelingsrondes kwamen de adviseurs tot een selectie van 15 voorstellen. Vijf daarvan zijn doorontwikkelingen van eerder ondersteunde stadslabs. Het benodigde subsidiebudget voor de financiering van de geselecteerde labs bedraagt € 351.480,-. **tabel 9** geeft een overzicht van de financiering.

Eind maart 2016 organiseert het fonds een bijeenkomst voor alle eerder ondersteunde en nieuw geselecteerde stadslabs. Tijdens deze bijeenkomst wordt aan de hand van presentaties en gesprekstafels kennis en ervaring uitgewisseld. Verder wordt de mogelijkheid verkend om in het najaar een reeks locatiebezoeken op te zetten.

3.3.2 Korte projectbeschrijvingen geselecteerde stadslabs

5x Vervolg op eerder ondersteund stadslab

Rotterdam: Coöperatie STEK - Stadslab Luchtkwaliteit

De Rotterdamse ‘s-Gravendijkwal is na de Haagse Javastraat Nederlands slechtste straat qua gemeten luchtkwaliteit. Plannen om de weg te overkappen, en zo de leef- en verblijfskwaliteit voor omwonenden te verbeteren, werden in 2011 vanwege de hoge kosten op de lange baan geschoven. In de stad van de toekomst gaat men anders om met mobiliteit. Vervoersstromen worden anders georganiseerd en auto’s minder vervuilend. Om de luchtkwaliteit ook op relatief korte termijn al te verbeteren heeft Stadslab Luchtkwaliteit in het afgelopen jaar verschillende ruimtelijke ingrepen rondom de

‘s-Gravendijkwal uitgevoerd. Door de coöperatieve houding heeft het stadslab veel vertrouwensbanden weten te smeden met gemeente, bedrijfsleven, actiegroepen, kennisinstellingen en bewoners. In 2015 is het stadslab door het Stimuleringsfonds ondersteund vanuit de Open Oproep ‘Experimenteren met Stadslabs’. De initiatiefnemers willen in 2016 het lokale maatschappelijke krachtenveld versterken en anderen activeren door een zogenaamd mobiel luchtloket op te zetten. Daarmee beoogt het stadslab de opgedane kennis te delen en mogelijke toepassing van ontwikkelde strategieën in andere straten in Rotterdam of andere steden te stimuleren.

Maastricht: Gemeente Maastricht - Maastricht-LAB Next 2016

Het Maastricht-lab is sinds 2012 actief als externe denktank van de gemeente Maastricht. Het is opgericht om de transitie naar nieuwe vormen van stadsontwikkeling te stimuleren en een impuls te geven aan stedelijke (her)ontwikkeling. Om het debat over nieuwe stadsontwikkeling verder te stimuleren heeft men in 2015 gekozen voor een meer open werkwijze c.q. co-creatief proces met Open Oproepen, publieke bijeenkomsten, het Stadmakers netwerk en nieuwe samenwerkingsverbanden met individuele partijen, organisaties en kennisinstellingen. Deze ontwikkeling is in 2015 door het Stimuleringsfonds ondersteund vanuit de Open Oproep ‘Experimenteren met Stadslabs’ en zal in 2016 worden gecontinueerd. De focus ligt daarbij op het evalueren van het Maastricht-lab als instrument voor stedelijke (her)ontwikkeling en het doorontwikkelen van het kennisnetwerk van Maastricht-lab op drie schaalniveaus; lokaal, nationaal en internationaal.

Roermond: Stadslab Roermond – Het stadslab-denken: onderzoek in outrospectief

Stadslab Roermond is begin 2013 opgericht en functioneert als open platform en kennisnetwerk voor nieuwe stedelijke opgaven. In 2015 heeft ze met steun van het Stimuleringsfonds onderzoek gedaan naar haar eigen organisatie en positionering binnen de actuele lokale context en naar het bestaansrecht van stadslabs in het algemeen. Voor dit onderzoek heeft ze hoofdzakelijk uit eigen ervaringen geput. Daarnaast heeft het lab twee concrete projecten laten uitvoeren die zijn voortgekomen uit de prijsvraag ‘Roermond in de Steigers’, voor de ontwikkeling van een aantal vergeten locaties in de binnenstad van Roermond. Waar 2015 voor Stadslab Roermond in het teken stond van zelfreflectie wil het lab in 2016 andere partijen bevragen over hun motivaties, ambities en doelstellingen omtrent het stadslab-denken en dus een onderzoek uitvoeren in outrospectief.

Nijmegen: Maatschap Lenteveld - Stadslab Nijmegen 2016

Stadslab Nijmegen is een gezamenlijk initiatief van Stichting Lenteveld, de Commissie Beeldkwaliteit Nijmegen en Architectuur Centrum Nijmegen (ACN). Het heeft tot doel bottom-up initiatieven en top-down kwaliteitskaders met elkaar te verenigen. In samenwerking met de Radboud Universiteit Nijmegen en ArtEZ hogeschool voor de kunsten in Arnhem heeft het lab in 2015 met steun van het Stimuleringsfonds een methodiek ontwikkeld om burgerinitiatieven in te bedden in ruimtelijke planontwikkelingen binnen gemeenten. Dit deed zij aan de hand van twee concrete praktijkcasussen die in 2016 zullen worden gerealiseerd, zodat de verschillende betrokken partijen in hun nieuwe rol het gehele proces van idee tot realisatie kunnen doorlopen. Om deze casussen tot een succes te maken organiseert het stadslab een zestal sessies over design thinking en wordt een online platform opgezet voor het verbinden van stadsinitiatieven en delen van opgedane kennis. Daarnaast wordt een extra incentive geboden door een lokale munt te introduceren, die bij deelname aan een burgerinitiatief wordt verkregen en waarmee lokale producten en diensten kunnen worden aangeschaft. Tot slot wil het stadslab een meetinstrument ontwikkelen waarmee de waarde van bewonersinitiatieven voor stedelijke ontwikkeling inzichtelijk kan worden gemaakt.

Dordrecht: Platform Duurzaamheid Dordrecht - Stadslab water in de Dordtse ruimte 2.0

Platform Duurzaamheid Dordrecht heeft in 2015 samen met de gemeente Dordrecht ervoor gekozen een pilot uit te voeren die moet bijdragen aan een klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting van de stad. Het klimaatbestendig en waterrobuust maken van de stad is een optelsom van vele grote en kleine maatregelen. Het doel van de gemeente is burgers bij deze opgave te betrekken en hen een eigen bijdrage te laten leveren. In 2015 zijn met steun van het Stimuleringsfonds veel relevante inzichten opgedaan, wat uiteindelijk heeft geresulteerd in een geschikte locatie om de pilot in 2016 uit te kunnen voeren. Het lab zal daarbij als intermediair optreden en met een aantal nieuwe stakeholders samenwerken om ideeën en wensen bij elkaar te brengen en te vertalen naar inspirerende ruimtelijke

concepten die het proces aanjagen. De coalitie bestaat uit onder andere Deltares, Unesco IHE, ontwerp bureau plein06, het Escape tuinarchitectuur en verschillende onderwijsinstellingen. De resultaten worden in een documentaire over inrichting van klimaatbestendige en waterrobuuste tuinen en parken vastgelegd en via een website gepubliceerd. Daarin worden ook de knelpunten gedurende het proces inzichtelijk gemaakt.

IOx Nieuw geselecteerd stadslab

Amsterdam: Stichting Gastvrij Amsterdam - MAKE ROOM

Stichting Gastvrij Amsterdam verkent de mogelijkheden voor het herbestemmen van leegstand vastgoed in Amsterdam voor permanente opvang en huisvesting van vluchtelingen. In dit kader werkt een ontwerpteam aan een flexibel en modulair systeem waarmee grootschalige ruimtes in leegstaande gebouwen geschikt kunnen worden gemaakt voor bewoning. Het team wil in de ontwerp- en uitvoeringsfase gebruik maken van de expertise en het vakmanschap van de doelgroep en inspelen in hun wensen en behoeftes. In de komende periode gaat Make Room op zoek naar geschikte locaties in Amsterdam. Daarbij beoogt het team buurtbewoners en lokale ondernemers te mobiliseren om de nieuwkomers een optimaal integratieproces in de wijk te bieden. Stichting Gastvrij Amsterdam werkt in dit project samen met de gemeente Amsterdam. De opgedane ervaring gedurende het project wordt gebundeld en vervolgens met belanghebbende partijen gedeeld en via een website verspreid.

Haarlem: Atelier Oostwaarts - Stent in Oost!

Het oostelijke deel van Haarlem vormt een belangrijke schakel in de verbinding tussen het oude centrum van Haarlem en Amsterdam. Het gebied wordt gekenmerkt door een onlogische wegenstructuur en een spoorlijn die het gebied doorsnijdt. Hierdoor is een gefragmenteerde openbare ruimte ontstaan met een gebrek aan kwaliteit. Door de jaren heen zijn er talloze ambitieuze plannen ontwikkeld die daar verandering in hadden moeten brengen, maar deze zijn nooit gerealiseerd. Dit lijkt tot een verlies van draagvlak onder bewoners te hebben geleid. Atelier Oostwaarts wil tot een breed gedragen ontwikkelvisie komen en zal daarbij als intermediair tussen alle belanghebbenden optreden. In het atelier gaat men op zoek naar verbanden binnen het gebied en in samenwerking met burgers, bedrijven instellingen en overheid worden vervolgens handelingsperspectieven opgesteld en uitgewerkt. Directe coalitiepartners in dit project zijn de gemeente Haarlem en HBB ontwikkeling. Ook werkt het lab samen met ABC Haarlem bij publieke activiteiten en voor het ontsluiten van resultaten.

Rotterdam: Stichting KOOL - Stadslab Baankwartier

Het Rotterdamse Baankwartier is in transitie en onderlinge afstemming tussen de verschillende ontwikkelingen blijkt nauwelijks plaats te vinden. De nieuwe marktontwikkelingen lijken weinig aan te sluiten op de huidige kwaliteiten van de buurt en de bestaande functies in het gebied. Stadslab Baankwartier brengt alle lokale initiatieven in kaart en wil betrokken bewoners en ondernemers bij bestaande burgerinitiatieven in het gebied bij elkaar brengen om samen een breed gedragen visie te formuleren voor een duurzame gebiedsontwikkeling op de korte en lange termijn. De resultaten vormen een reflectie op de geplande ontwikkelingen en zullen bij de gebiedscommissie Rotterdam Centrum als een bewonersinitiatief worden ingediend. Coalitiepartners bestaan uit verschillende experts, vereniging van eigenaren, de Vijf Heren, het Oogziekenhuis, de GGD en de afdeling Stadsontwikkeling en de Gebiedscommissie van de gemeente Rotterdam. Samen met AIR Rotterdam en de experts worden een aantal bijeenkomsten georganiseerd om heldere uitgangspunten te formuleren die sturing geven aan de discussies.

Utrecht: Stichting De Vechtclub - Herontwikkeling OPG-terrein

In 2012 is een leegstaand gebouw op het voormalige OPG-terrein in Transwijk, Utrecht getransformeerd tot Vechtclub NL; een ketenbroedplaats voor creatieve ondernemers. Het terrein is eigendom van de gemeente Utrecht en zij heeft een aantal gebiedsontwikkeling scenario’s ontwikkeld dat uitgaat van sloop en nieuwbouw. Op het terrein staat echter enkele panden die voorkomen op de nominatielijst van gemeentelijke monumenten. Stichting De Vechtclub beoogt samen met andere spelers en stakeholders een plan te ontwikkelen waarin dit vastgoed behouden blijft. Tegelijkertijd heeft het tot doel een alternatief en realistisch scenario aan de gemeente voor te stellen, zowel programmatisch als stedenbouwkundig en financieel, waarin voldoende ruimte

wordt geboden aan experimenten en organische ontwikkelingen. De waarde van bottom-up initiatieven voor deze vorm van stedelijke ontwikkeling dient daarbij duidelijk naar voren te worden gebracht.

Leiden: Stadslab Leiden - Stadssessies

Stadslab Leiden is een initiatief van twee inwoners die hun stad mooier en leuker wilden maken en is in zes jaar tijd uitgegroeid tot een groot vrijwilligersnetwerk van bewoners, ondernemers, ontwerpers en andere ruimtelijke professionals, die gezamenlijk aan maatschappelijke en ruimtelijke opgaven in hun stad werken. Die opgaven werden altijd door de vrijwilligers zelf ingebracht, maar inmiddels wordt het lab door de betrokken deskundigheid steeds vaker om advies gevraagd. Om hieraan te beantwoorden wil het lab haar werkwijze doorontwikkelen en uitbreiden met zogenaamde stadssessies. Dit zijn brainstormsessies waarin partijen een platform wordt geboden om vragen voor te leggen, waarna het netwerk ideeën aandraagt en oplossingen uitwerkt. Hiermee beoogt het lab vanuit verschillende perspectieven invloed uit te oefenen op de opgaven in de stad en zo op een concrete en resultaatgerichte manier bij te dragen aan de ontwikkeling van de stad.

Den Bosch: Studio Strak Plan - Aan de Buurt - De Zuiderpassage

In 2015 was Studio Strak Plan finalist bij een prijsvraag van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, waarin om innovatieve concepten voor de revalidatie van winkelstrips in wederopbouw wijken werd gevraagd. Het concept 'De Corporatie van leegstand' biedt de mogelijkheid om samen met pandeigenaren en omwonenden invullingen te vinden voor deze centra. Tijdelijke bottom-up initiatieven fungeren daarbij als katalysator voor een gefaseerde transformatie. Deze aanpak wil Studio Strak Plan concreet in 'De zuiderpassage' in Den Bosch testen. Samen met stakeholders en vanuit belanghebbenden worden de behoeftes van de betrokkenen geïnventariseerd en scenario's ontwikkeld die bijdragen aan het verhogen van de levendigheid en kwaliteit van het winkelcentrum. Samen met studenten van de Avans Hogeschool voert Studio Strak Plan een ontwerpend onderzoek uit. In dit project wordt onder andere samen gewerkt met de gemeente Den Bosch, provincie Noord Brabant, ondernemers en het Bosch Architectuur Initiatief (BAI). Een Publicatie over de resultaten en de opgedane kennis zal worden gepresenteerd tijdens de dag van de architectuur in 2016.

Apeldoorn: Stichting Energiefabriek Apeldoorn – Xyleem

Stichting Energiefabriek Apeldoorn is in 2013 opgericht als platform voor de ontwikkeling van actief burgerschap. Apeldoorn heeft met veel leegstand te maken en kent vele lokale initiatieven, maar de gemeente slaagt er tot nu toe niet in tot een duurzame verbindende visie te komen. De Energiefabriek wil hier een bijdrage aan leveren door in 2016 een duurzaam werkend fieldlab te realiseren, waarin partijen gezamenlijk aan urgente stedelijke opgaven kunnen werken. Een bijzondere rol is hierin weggelegd voor ontwerpexpertise, waarmee ideeën extra kracht kan worden bijgezet. Op het in ontwikkeling zijnde Zwitsalterrein faciliteert zij nieuwe initiatiefnemers met kennis en ervaring. Area055, onderdeel van de voormalige aerosolfabriek, zal samen met een aantal locaties verspreid over de stad als landingsplaats voor het fieldlab fungeren. Onder de titel 'Xyleem' - term uit het voedingssysteem van planten - wordt het fieldlab opgestart, samenwerkingen geïntensiveerd en de wisselwerking tussen top-down en bottom-up initiatieven op lange termijn onderzocht.

Breda: Stadslab Breda

Stadslab Breda is een samenwerkingsverband tussen de lokale bouw- en vastgoedsector, hoger onderwijs en lokale overheid. De aanleiding voor het opzetten van het stadslab is de ruimte die het stadsbestuur in haar structuurvisie heeft vrijgemaakt voor initiatieven in de stad. Het doel van het stadslab is om ideeën en initiatieven, zowel top-down als bottom-up, rond stedelijke en maatschappelijke opgaven te begeleiden door ze vakkundige en praktische ondersteuning te bieden en daarmee de kwaliteit te waarborgen. Een gevarieerd netwerk van deskundigen fungeert als klankbordgroep en raadgever. Daarbij houden de initiatiefnemers zelf de verantwoordelijkheid voor de voortgang, uitwerking en realisatie van hun plannen. Voor het eerste experimentele jaar ligt de focus van het lab op een viertal actuele gemeentelijke beleidsthema's, waaronder energietransitie en duurzaamheid, wonen en zorg, invulling leegstaande terreinen en vastgoed en vernieuwing in de bouwproductie en administratieve procedures.

Gouda: Stichting GOUDasfalt - Bestemmen met burgers

Ten zuiden van de historische binnenstad van Gouda ligt het industrieterrein van de voormalige koudasfalt fabriek. Mede door de inspanningen van het de stichting GOUDasfalt zijn onderhandelingen gestart over de aankoop van het terrein door de gemeente. Daarin treedt GOUDasfalt op als partner van de gemeente. Het doel van het stadslab is om in 2016 een sluitende business case te ontwikkelen en een transformatieplan voor de locatie op te stellen. Daarbij beoogt men een organische gebiedsontwikkeling mogelijk te maken met een combinatie van wonen, werken, recreatie en culturele activiteiten. Stichting GOUDasfalt organiseert diverse stadsgesprekken om de wensen en doelstellingen te definiëren. Daarbij wordt ook samengewerkt met Platform 31 en buro Pas.

Daarnaast hebben de adviseurs een positief advies afgegeven over een voorstel uit België. Dit voorstel kon niet vanuit het op Nederland gerichte AARO programma worden ondersteund en ontvangt een Stimuleringsfonds subsidie op basis van de Deelregeling Architectuur. Dit stadslab wordt wel aan het kennisnetwerk toegevoegd.

Afbeelding terrein van de voormalige Koudasfalt Fabriek uit het voorstel Bestemmen met Burgers van Stichting GOUDasfalt, Gouda

Antwerpen: Pantopicon -Stadslab 3.0:Designing 'Samen Stad Maken' Future(s)

Stadslab3.0 is een doorontwikkeling van Stadslab2050, dat in 2012 door de gemeente Antwerpen is opgezet. Binnen Stadslab2050 hebben collectieven van bewoners en ondernemers samen met lokale overheid, culturele instellingen en maatschappelijke organisaties gewerkt aan urgente vraagstukken in de stad. Stadslab2050 begon als een experimenteel top-down initiatief, maar de gemeente wil het lab nu samen met Pantopicon, Levuur en Oksigen Lab verder doorontwikkelen. De eerste termijn werd, mede in het licht van het Europese Urban Labs onderzoek (Urb@Exp), afgerond met een leernotitie waarin de belangrijkste ervaringen van alle betrokkenen zijn opgenomen. Bij de doorontwikkeling ligt de focus op de organisatiestructuur en werkwijze. Op de lange termijn wil het evolueren naar een lab met meerdere eigenaren, zodat het een sterke positie krijgt op het snijvlak van de gemeentelijke instelling en de samenleving. Aan de hand van concrete bestaande cases uit het Stadslab2050 wordt een speculatief ontwerp voor veranderende rollen, relaties en voorwaarden gemaakt en geëvalueerd om te onderzoeken of dit op ruimere schaal interessante resultaten oplevert.

4 AARO Activiteitenprogramma

Het Stimuleringsfonds heeft de ambitie om rond de onderwerpen van de door haar uitgeschreven Open Oproepen kennis-communities op te bouwen, daarvoor organiseert het fonds verschillende AARO activiteiten.

Ronde tafels innovatieve vormen van opdrachtgeverschap

Om inzicht te krijgen in de actuele stand van zaken en de mogelijke ontwikkeling naar een nieuwe praktijk zijn in 2013 - het eerste uitvoeringsjaar van de AARO's - vier bijeenkomsten in Groningen, Maastricht, Rotterdam en Utrecht belegd voor het voeren van rondetafelgesprekken. Daarbij werkte het fonds steeds samen met een lokale partner uit de steden om deelnemers te selecteren. Hans Karssenbergh (Stipo) was gespreksleider. Vragen die aan de orde kwamen waren onder meer: 'Wat is draagvlak van het ontwerp en wat is de positie en rol van de ontwerper bij stedelijke vraagstukken?', 'Over welke deskundigheid en competenties moet een ontwerper beschikken in de veranderende condities?' en 'Zijn er verschillen in stedelijke condities, en zo ja waarin onderscheidt de betreffende stad zich?'. De resultaten van de bijeenkomsten vormden samen met een analyse van de resultaten uit de Deelregeling Stedenbouw en Regionaal Ontwerp (2009-2012) de basis voor het stedenbouw-symposium De Energieke Stad dat het Stimuleringsfonds in het voorjaar van 2014 organiseerde.

Stedenbouw-symposium de Energieke Stad

Het Stimuleringsfonds organiseerde op 13 mei 2014 het stedenbouw-symposium De Energieke Stad. Dit in samenwerking met de organisatie voor stedelijke ontwikkelingsprojecten Stipo en Architectuurcentrum Rotterdam (AIR). Centraal stonden nieuwe rollen en behoeften van architecten en stedenbouwers en het vernieuwde instrumentarium en hernieuwde opdrachtgeverschap in de stedenbouw. Op basis van de verkregen inzichten op deze dag concludeerde het Stimuleringsfonds dat er behoefte is om experimenten te ondersteunen, kennis hierover uit te wisselen en daarbij diverse doelgroepen en partijen te betrekken. Na een plenaire sessie in de ochtend en een excursie door de Rotterdamse wijk ZoHo was er tijdens de middagsessies ruimte om in thematische deelsessies ervaringen uit te wisselen, te reflecteren en te discussiëren over de toekomst van de veranderende praktijk en de ruimtelijke agenda.

Open Oproep bijeenkomsten

Zoals reeds in de inleiding van dit hoofdstuk is aangegeven organiseert het fonds bij elke Open Oproep een bijeenkomst voor de geselecteerde teams en hun partners. Normaal gesproken vinden deze bijeenkomsten op het fonds plaats, maar soms zijn de teams wat terughoudend met het uitwisselen van kennis en ervaring. In 2015 is bij de Open Oproep Ontwerpen aan Voedselregio's voor een andere opzet gekozen. De bijeenkomst is op een voor het onderwerp interessante externe locatie georganiseerd, daarnaast werd een ervaren onderzoeker uitgenodigd om de teams van feedback te voorzien en zo de uitwisseling van kennis te stimuleren. Deze opzet was heel effectief en wordt zo mogelijk ook bij volgende Open Oproepen ingezet.

Next Level bijeenkomsten

In 2015 heeft het Stimuleringsfonds een reeks grootschalige Next Level bijeenkomsten georganiseerd. De Next Level bijeenkomsten zijn gericht op het uitwisselen en verdiepen van kennis rondom actuele thema's in het ontwerpersveld. De professionalisering van de ontwerpende disciplines en de doorontwikkeling richting een hoger kennisniveau vormen daarbij het uitgangspunt. De eerste 'Next Level - Stedenbouw' vond in juni plaats en de tweede 'Next Level - Ontwerpend Onderzoek in Praktijk' in november. De derde 'Next Level - Grenzeloze Stedenbouw' werd in december georganiseerd en had een belangrijke internationale component. In de programmering van deze bijeenkomsten worden steeds relaties gelegd tussen projecten uit de AARO programma's en projecten uit andere subsidieregelingen van het fonds. Deze bijeenkomsten trekken steeds zo'n 80-100 deelnemers en worden zeer goed ontvangen. Deze reeks wordt in 2016 gecontinueerd.

Proeftuin NL - excursieprogramma

In 2015 is vanuit het flankerend AARO budget een onderzoeksopdracht verstrekt voor het project Proeftuin NL, waarin Edwin van Uum, bureau het Noordzuiden, samen met Hans Thoolen en een aantal oud RPD-ers op basis van een analyse van de resultaten van ruim 50 Voorbeeldplannen uit de tijd van de Vierde Nota onderzoek deed naar de waarde van het experiment, toen en nu. Hieruit kwam naar voren dat Nederland een sterke traditie heeft in het experimenteren met ruimtelijke ordening en stedenbouw. Als de opgaven en condities veranderen, veranderen ook de werkvormen. De bevindingen zijn in twee bijeenkomsten bij Pakhuis de Zwijger met ontwerpers, beleidsmakers en opdrachtgevende partijen besproken en bediscussieerd. Doel van de bijeenkomsten was te verkennen welk type experimenten nu nodig zijn om urgente ruimtelijke opgaven aan te pakken en hoe deze het beste kunnen worden gecommuniceerd. Als vervolg op deze bijeenkomsten is in de tweede helft van 2016 een excursieprogramma langs actuele inspirerende praktijkvoorbeelden gedacht.

Afbeelding Next Level - Stedenbouw, Sessie IV Nieuwe Organisatievormen: Stadsklas (Den Haag), BSH (Amsterdam) en Polderlab

Overzicht financiën

AARO begroting 2013-2016

Het totaalbudget voor de uitvoering van de drie programma's is €3.240.000 voor de beleidsperiode 2013-2016. Dit bedrag is per programma en jaar onderverdeeld in de deelposten: subsidies, flankerend programma en organisatiekosten. Voor de drie programma's levert dit het volgende financiële jaaroverzicht op.

tabel IO

– Toelichting op Flankerend programma <> Subsidies:
Het flankerend programma fungeert als 'motor' op de subsidieprogramma's. Afhankelijk van de behoefte aan deze 'motor' kan het Stimuleringsfonds schuiven tussen het budget voor subsidies en flankerend programma.

– Toelichting op Organisatiekosten:
De organisatiekosten bestaan uit materiële kosten en personeelskosten en zijn gebaseerd op een schatting. De personeelskosten bestaan voor drie programma's gezamenlijk uit 0,6 fte voor een secretaris en 0,3 fte voor ondersteuning. De bedragen zijn verdisconteerd per programma.

2 Realisatie tot voortgangsrapportage 2016

In de hierna volgende pagina's volgt een financieel overzicht van de resultaten per programma per jaar. Na een voorzichtige start in de tweede helft van 2013, een inhaalrace in 2014 en een druk 2015, ligt het fonds aan het begin van 2016 op schema in de uitvoering

tabel IO

Programma	Subsidies	Flankerend programma	Organisatiekosten	Totaal
Stad en Regio	€ 50.000 (Open Oproep) € 181.500 (Subsidies)	€ 25.000	€ 8.550 (materieel) € 17.100 (personeel)	€ 285.000
Stedelijke Transformaties	€ 50.000 (Open Oproep) € 172.500 (Subsidies)	€ 25.000	€ 8.250 (materieel) € 16.500 (personeel)	€ 275.000
Innovatieve Vormen Opdrachtgeverschap	€ 50.000 (Open Oproep) € 150.000 (Subsidies)	€ 25.000	€ 7.500 (materieel) € 15.000 (personeel)	€ 250.000

tabel II

Uitvoeringsjaar	Subsidies	Flankerend programma	Organisatiekosten	Totaal
2013	€ 40.000 (Open Oproep 2013)	€ 0	€ 8.550 (materieel) € 17.100 (personeel)	€ 65.650
2014	€ 159.960 (Subsidies 2013) € 50.000 (Open Oproep 2014) € 181.367 (Subsidies 2014)	€ 0	€ 8.550 (materieel) € 17.100 (personeel)	€ 416.977
2015	€ 60.000 (Open Oproep 2015) € 180.640 (Subsidies 2015)	€ 0	€ 8.550 (materieel) € 17.100 (personeel)	€ 266.290

van de AARO-programma's. Voor het flankerend programma geldt dat in de eerste twee uitvoeringsjaren geen budget is besteed aan flankerende activiteiten. In de uitvoering van de AARO-programma's is dit budget gereserveerd voor het organiseren van activiteiten en bijeenkomsten gericht op het verspreiden van de resultaten uit de ondersteunde projecten en het verbinden van partijen. Doordat de ondersteunde onderzoeksprojecten inclusief startfase gemiddeld zo'n 2 jaar in beslag nemen zijn de eerste onderzoeksresultaten in de loop van 2015 opgeleverd en is een begin gemaakt met het ontsluiten van ontwikkelde kennis via de Next Level bijeenkomsten. Deze activiteiten worden in 2016 verder uitgebouwd.

2.1 Stad en Regio

tabel II

– Toelichting op subsidies:
In het najaar van 2013 is de Open Oproep 'De Attractieve Regio' uitgeschreven. De vervolgaanvragen met uitgewerkte projectvoorstellen zijn in juni 2014 behandeld. Het hiervoor bestemde budget is daarvoor gereserveerd; de verplichting is in 2014 aangegaan. Begin 2014 is de Open Oproep 'Sleutelen aan het Metabolisme van de Stad' uitgeschreven. De vervolgaanvragen werden eind 2014 behandeld.

– Toelichting op flankerend programma:
Het begrote budget blijft beschikbaar ter ondersteuning van flankerende activiteiten bij de geselecteerde voorstellen van de Open Oproepen en de uiteindelijke resultaten van vervolgaanvragen uit 2013 en 2014. De hiermee samenhangende activiteiten worden in het 'AARO projectplan 2015-2016' verder uitgewerkt.

2.2 Stedelijke Transformaties

tabel I2

– Toelichting op subsidies:
In het najaar van 2013 is de Open Oproep 'Stedenbouw zonder Grondopbrengsten' uitgeschreven. De vervolgaanvragen met uitgewerkte projectvoorstellen zijn in juni 2014 behandeld. Het hiervoor bestemde budget is daarvoor gereserveerd; de verplichting is net als bij het voorgaande programma in 2014 aangegaan. In het voorjaar van 2014 is de Open Oproep 'Ontwerpen aan de SmartCity' uitgeschreven. De vervolgaanvragen werden nog voor het einde van 2014 behandeld.

– Toelichting op flankerend programma:
Het begrote budget blijft beschikbaar ter ondersteuning van flankerende activiteiten bij de geselecteerde voorstellen van de Open Oproepen en de uiteindelijke resultaten van vervolgaanvragen uit 2013 en 2014. De hiermee samenhangende activiteiten worden in het 'AARO projectplan 2015-2016' verder uitgewerkt.

2.3 Innovatieve Vormen van Opdrachtgeverschap

tabel I3

– Toelichting op subsidies:
In het najaar van 2013 is de Open Oproep 'Zelforganisatie in de Zorg' uitgeschreven. De vervolgaanvragen met uitgewerkte projectvoorstellen zijn in juni 2014 behandeld. Het hiervoor bestemde budget is daarvoor gereserveerd; de verplichting is net als bij het voorgaande programma's in 2014 aangegaan. Binnen het IVO programma staat nog een restant subsidiebedrag van € 7.030,- gereserveerd. Dit bedrag zal in een later stadium worden aangewend voor de verspreiding van de onderzoeksresultaten.

– (*) In het najaar van 2014 is de Open Oproep 'Experimenteren met Stadslabs' uitgeschreven. Hierbij was van tevoren met lenM

tabel I2

Uitvoeringsjaar	Subsidies	Flankerend programma	Organisatiekosten	Totaal
2013	€ 40.000 (Open Oproep 2013)	€ 0	€ 8.250 (materieel) € 16.500 (personeel)	€ 64.750
2014	€ 190.310 (Subsidies 2013) € 50.000 (Open Oproep 2014) € 153.995 (Subsidies 2014)	€ 0	€ 8.250 (materieel) € 16.500 (personeel)	€ 419.055
2015	€ 50.000 (Open Oproep 2015) € 172.468 (Subsidies 2015)	€ 0	€ 8.250 (materieel) € 16.500 (personeel)	€ 241.518

tabel I3

Uitvoeringsjaar	Subsidies	Flankerend programma	Organisatiekosten	Totaal
2013	€ 49.710 (Open Oproep 2013)	€ 25.000 (*)	€ 7.500 (materieel) € 15.000 (personeel)	€ 97.210
2014	€ 142.970 (Subsidies 2013) € 50.000 (Open Oproep 2014) (*) € 150.000 (Subsidies 2014) (*)	€ 25.000 (*)	€ 7.500 (materieel) € 15.000 (personeel)	€ 390.470
2015	€ 50.000 (Open Oproep 2015) (**) € 150.000 (Subsidies 2015) (**)	€ 25.000 (**)	€ 7.500 (materieel) € 15.000 (personeel)	€ 247.500

tabel I4

IVO lenM Uitvoeringsjaar	Open call €50.000	Subsidie €150.000	Flankerend €25.000	Deelregeling Architectuur	IVO OCW	IVO OCW Flankerend
2013	I	II	II			IV (€26.356)
2014	II	I	II		II (€157.000)	V (€44.624)
2015	III	III	III	III (€24.420)	III (€102.060)	VI (€30.250)

overeengekomen dat van de reguliere gefaseerde honorering van voorstellen zou worden afgestapt. Er zouden 8 eenmalige projectsubsidies van max. € 25.000,- worden verstrekt. Door de budgetten voor Open Oproep en subsidies bij elkaar op te tellen werd het benodigde budget van € 200.000,- verkregen. Maar doordat zowel het aantal als de kwaliteit van de inzendingen onze verwachtingen sterk overtrof is in overleg met lenM besloten het beschikbare budget te verhogen, zodat meer projecten konden worden geselecteerd en er een bredere basis zou ontstaan voor het overkoepelende kennisnetwerk dat het Stimuleringsfonds in de komende twee jaar wil opzetten. Bij de beoordeling van de Open Oproepvoorstellen hebben de adviseurs uiteindelijk 17 initiatieven geselecteerd voor een totaalbedrag van € 406.963,-. De financiering is in het schema hieronder verder uitgewerkt.

– (***) In 2015 is de Open Oproep ' Stadslabs - Anders werken aan urgente opgaven' uitgeschreven. Met het ministerie van lenM is een vergelijkbare financieringsconstructie als in 2014 afgesproken. Bij deze Open Oproep werden 14 stadslabs vanuit de AARO programma's ondersteund. Doordat de AARO's op Nederland zijn gericht kon het geselecteerde stadslab in Antwerpen niet vanuit het IVO programma worden ondersteund. Hier is besloten een subsidie toe te kennen vanuit de Deelregeling Architectuur.

tabel I4

Hierbij is (I) Open Oproep Zelforganisatie in de Zorg (totaal €200.000,-) en (II) de inzet Stadslabs (totaal ca. €407.000,-). Zoals in het overzicht is te zien wordt het benodigde budget van €406.963,- gefinancierd met €250.000,- vanuit IVO lenM en aangevuld met €157.000,- vanuit IVO OCW. (III) Is de stadslab Open Oproep van 2015, (IV) de reeks ronde tafelgesprekken, (V) het Symposium de Energieke Stad en (VI) de flankerende opdracht voor het Proeftuin NL project.

– Toelichting op flankerend programma:
De budgetten uit 2013 en 2014 voor flankerend programma IVO lenM zijn nu ingezet voor de financiering van de stadslabs Open Oproep. De geplande IVO lenM activiteiten voor 2016 worden gefinancierd vanuit het daarvoor in 2016 beschikbaar gestelde budget.

stimuleringsfonds creatieve industrie

**architectuur
vormgeving
e-cultuur**

**p.o. box 29066
3001 gb rotterdam**

**groothandelsgebouw
ingang c, 5e etage
weena 723, rotterdam**

**+31 (0)10 436 16 00
info@stimuleringsfonds.nl
www.stimuleringsfonds.nl**